

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ТРУДИ ІНСТИТУТУ ЗООЛОГІЇ ТА БІОЛОГІЇ, Т. XI

ACADEMIE DES SCIENCES D'UKRAINE
TRAVAUX DE L'INSTITUT DE ZOOLOGIE ET BIOLOGIE, VOL. XI

17/36
**ЗБІРНИК ПРАЦЬ
ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ**

№ 16

**TRAVAUX
DU MUSÉE ZOOLOGIQUE**

№ 16

КИЇВ—1936—KYIV

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЗБІРНИК ПРАЦЬ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ

№ 16

1935

ACADEMIE DES SCIENCES D'UKRAINE
TRAVAUX DU MUSÉE ZOOLOGIQUE

Географічне поширення шкідливих гризунів УСРР

П. А. Крижов

Сучасний стан наших знань про ссавців УСРР незадовільний. Достатніх даних про поширення видів чи окремих груп видів по районах немає. В більшості наукових праць, починаючи від Нордмана, Кесслера і до наших часів, подавали відомості про поширення тварин без зазначення місця знаходження, обмежуючись губерніями, в кращому випадку округою.¹⁾ Така неточність не дозволяла давати відповіді на питання боротьби з шкідливими гризунами, хутрозаготівлі окремих видів гризунів тощо.

Щоб наблизити наші знання до потреб практичного життя країни, відділ фауністики й систематики ЗБІ УАН доручив авторові опрацювати тему „Зоогеографічне поширення шкідливої групи дрібних гризунів в УСРР.“ Для цього довелося:

1. Підсумувати літературні дані про поширення гризунів, починаючи від Нордмана і до видань 1935 р., тобто за століття. Крім спеціальної наукової літератури, переглянуто цілий ряд журналів („Укр. мисливець і рибалка“ за всі роки, „Бюлл. о вредит. с. х., Журнал „Защита растений“, „Ежегодник З. М.“ Всесоюзной Академии Наук. „Природа“ і багато інших. Всього опрацьовано літературних джерел до 900, з них цитується до 270 (див. список літерат.).

2. Опрацювати колекційний матеріал Відділу фауністики і систематики та деяких інших музеїв УСРР, а саме: частково Київського державного університету, Маріупольського музею краєзнавства та заповідн. Асканії-Нова. Всього опрацьовано й визначено по Зоомузею УАН 1400 шкірок і спиртових екземплярів гризунів і 2600 черепів. Переглянуто колекційних матеріалів в згаданих музеях всього до 2000 шкірок та до 2600 черепів.

3. Проведено ряд окремих відряджень та експедицій. В 1930—1931 рр. на Харківщині в м. Прилуках, м. Полтаві та околицях м. Ромен зібрані деякі відомості про фауну гризунів цих районів; восени 1931 р. обстежено деякі райони теперішньої Вінницької області (Заславський, Славуцький, Фрідріховський, Станіславський, Шликівський, Романівський, Шепетівський, Тульчинський та Крижопольський) і зібрано відомості про поширення гризунів. На протязі 1933—1934 рр. обстежено Київську область по таких районах: Ружинському, Богуславському, Сквирському, Володарському, Олевському, Емельчинському, Городницькому, Коростенському, Овруцькому, Малинському, Попелянському, Бориспольському та ін.

¹⁾ За винятком праць І. Підоплічки та деяких інших авторів.

Societas

Ucrainiae

Theriologicae

library of the web-site
of the Ukrainian Theriological Society

бібліотека сайту
Українського теріологічного товариства

www.terioshkola.org.ua/ua/library.htm

В 1934 р. перебуваючи в експедиції по дослідженню фауни АМСРР, автор працював і в суміжних районах Одеської області: Гросулів., Цебрик., Жовтн., Троїцьк., Зельцк., Захарів., Роздельн., та Благоїв. і в Дніпропетров. області і в м. Запоріжжі, м. Дніпропетровському та в Новотроїцьк. г. (окреме відрядження до Асканії-Нова.); В 1935 р. під час експедиції по вивченню фауни південних районів Донецької області зібрано деякі відомості про гризунів з районів: Маріуп., Буден. та Володар.; крім того обстежено заповідник УАН в Карлів. р. Харк. обл.

4. Накреслити також карти ареалів 12 видів шкідливих гризунів УСРР.

На основі особистих обстежень, опрацювання колекційного матеріалу й літературних відомостей, нижче подається порайонний список поширення шкідливих гризунів УСРР, який налічує до 34 видів, з яких опрацьовано 27. Через відсутність колекційного матеріалу й літературних відомостей решту видів буде опрацьовано пізніше. Треба сказати, що неконкретність літературних відомостей багатьох авторів дуже утруднювала роботу, і часто робила майже неможливим переведення старих географічних даних на нові адміністративні. У таких випадках автор примушений був подавати оригінальні вказівки цитованих авторів.

Вважаю за свій обов'язок висловити щирю подяку М. В. Шарлеманеві за його поради в виконанні цієї роботи; під час виконання роботи допомагали мені своїми колекціями, літературою та порадами також О. О. Браунер, І. Г. Підоплічка та С. Я. Парамонов, за що їм висловлюю подяку.

I. *Cricetulus migratorius* Pall. — Хом'ячок сірий

Поширений по всій території УСРР, крім лісових та болотистих місцевостей. За окремими областями картина поширення така:

АМСРР. — Автор знаходив хом'ячків (1934 р.) у Балт., Кодим. та частково Анап. р. І. Г. Підоплічка (202) знаходив рештки черепів у погадках сов з Кодим. р. В Зоомузеї УАН є спиртові матеріали № 802 з Тирасп. р. і шкірка № 40 з околиць с. Єленівки Балт. р. Екз. № 40, який здобув автор (1934), різко відрізняється від описаних підвидів хом'ячків, але через брак серій порівняльного матеріалу не можна його визначити, за всіма ознаками цей екземпляр є нова відміна.

Вінницька область. — В усіх степових та лісових районах. В. Храневич (232) вказує, що цей вид зустрічається дуже рідко, переважно в південній частині Поділля в обширі передстепу. І. Г. Підоплічка (199, 202) знаходив черепи в погадках сов у кол. окр. Могилів. та Тульчин. В 1931 р. автор знаходив його в Заслав., Славут., Фрідріх. та Сотан. р.: в Зоомузеї УАН є черепи з Шликів. р. і з Гонорівки Могилів-Под. окр. і шкірка № 38 з с. Стрільників Шликів. р.

Київська область. — Поширений у південних, південносхідних та східних районах. В районах Полісся і лісових на північ і в північнозахід-

них зустрічається спорадично. Ксенжопольський (140) знаходив його в районах кол. Вол. губ. в 1914 р.; М. В. Шарлемань (246, 245, 244, 253)—у Переясл., Київ. та Борисп. і в окол. Києва. І. Г. Підоплічка (202, 199, 195, 195а) знайшов черепи в погадках сов з районів Боришпіль, Бариш., Білоцерк. (Миронівська с.-г. дослідна станція) Звенигор., Катеринополь, Християн., Корсун. (Шевченк.), Медвед., Шполян. та Смілян. О. Кришталь (134) знайшов рештки черепів у погадках сов в околицях Корсуня. В 1933—1934 р. автор знаходив хом'ячка в Ружин., Волод., Богуслав. й Сквир. районах.

В Зоомузеї є черепи з перелічених районів, а також шкірки № 34, 35, 36, 37 з Корсуня Шевченк. р.

Отже поширення хом'ячка захоплює такі райони: Борисп., Київ., Житом., Переясл., Бариш., Білоцерк., околиці Миронівської с.-г. досв. станції, Звенигор., Катериноп., Християн., Шевченк., Смілян., Ружин., Володар., Богуслав., Сквир., Уман., Бабан., Тальянськ. та Златоп. Загалом можна сказати, що хом'ячок сірий поширений аж до самих північних районів області, відсутній у районах Олев, Лугин. та Словчанськ.

Одеська область. — Поширений майже по всіх районах, крім лісових місцевостей, але зустрічається дуже рідко. А. Браунер (65) знаходив його в степовій частині Одеської області біля Алешок на Солонь-Озерній дачі. Волянський вказує на хом'ячків, здобутих біля Одеси. О. Мігулін (161—162) здобув хом'ячка в степовій частині кол. Херсон. окр. на схід від Дніпра; крім того, він зазначає, що хом'ячок населяє все лівобережжя аж до р. Північний Донець; І. Підоплічка (199, 202) знайшов черепи в погадках сов з районів Кировськ., Первом. В Зоомузеї УАН є черепи з згаданих місцевостей і спиртові матеріали № 799, 803 з околиць Херсона, № 801 з Бехтери Дніпров. пов.

Дніпропетровська область. — Зустрічається рідко, але поширений по всіх районах, особливо в південнозахідних і північносхідних.

А. Браунер (65) подає відомості про цей вид у степових районах кол. Катерин. губ., О. Мігулін (158, 167, 161) згадує про знаходження в кол. Мелітоп. та Олександр. окр., С. Огнєв (184) знаходив його в районах Мелітоп. окр.; І. Підоплічка (202) знайшов у погадках сов черепи сірого хом'ячка з районів Кривор., Мелітоп. та Павлоград. окр. Барабаш-Нікіфоров (76) зазначає, що сірий хом'ячок у районах зустрічається дуже рідко, крім того ареал його в межах колишньої округи не досліджений; Мілютин (169) знайшов 1 екз. (коллек. автора № 820) біля с. Орлівщина Новомоск. р.

В Зоомузеї УАН є черепи з названих округ і спиртові матеріали № 796 з Хвощеватки, № 1270 з Долинської кол. Олександр. окр.

Харківська область. — По всіх районах, крім лісової місцевості. О. Мігулін (167, 158, 163, 166, 157) знаходив хом'ячка в кол. округах Харк., Сумськ., Ізюм. та Зміїв. кол. Харк. губ. і зазначає, що цей вид населяє всі райони Харківщини; Гавриленко (93) в католозі звірів Полтавщини зазначає, що хом'ячок є звичайним звірком для Полтавщини. Я. Зубко (105) здобув один екземпляр у Дикан. р. і зазначає, що хом'ячок

досить поширений у районах кол. Полт. губ. І. Підоплічка (199, 202) знайшов черепи цього виду в погадках сов з Лубен. окр., М. Селезньов (217а) з околиць Харкова, з с. Лозовенки та в Харк. районі. В Зоомузеї УАН є черепи з районів Лубен. та Харк. окр.

Чернігівська область.—Поширений лише на відкритих місцях, не зайятих лісом. Часто зустрічається на Остерщині та Ніжинщині. М. В. Шарлемань (255) під час Чернігівської комплексної експедиції УАН знаходив хом'яків у районах: Ніжин., Остер. та Глухів., крім того, він відзначає їх на підставі знаходження у погадках сов, в районах Глух. та Ніжин. черепів, а також шкірок. В. Веліканов (90а) знайшов 20 черепів у погадках сов з Ніжин. окр. І. Підоплічка (199, 202) подає відомості про знаходження в погадках сов з районів: Носів., Новобасан. та Глух.

В зоомузеї УАН є 17 черепів та шкірки № 32, 39 з Носівської с.-г. дослідної станції і № 33, 41 з околиць Ніжина.

Сучасне поширення сірого хом'ячка в області є такі райони: Глух., Кролев., Путивл., Конот., Бурин., Талал., Ромен., Недригайл., Прилуцьк., Варвян., Ніжин., Носів., Бобров., Козел., Остер., Оленівськ., Рипків, Добрян., Городян. та частково Снов. В решті районів можливе знаходження на відкритих площах, але дуже рідко.

Донецька область.—По всіх районах, крім лісистих місцевостей. О. Мігулін (167, 157, 158) знайшов хом'яків сірих в районах кол. Старобільської округи. І. Підоплічка (199, 55, 202, 193а) знайшов у погадках сов черепи в Старо-Бешів. р. і вказує на колекційний матеріал, добытий Бальхом з х. Гори-Могили кол. Артем. окр. та околиць Артемівська, с. Гришине кол. Артем. окр.

Поширення сірого хом'ячка охоплює такі райони; Покров., Білолуцький, Н.-Псков., Сват., Макарів., Староб., Мілов., Біловод., Н.-Айдар., Верх.-Теплик, Рубиж., Лиман., Лисич., Луган., Слов'ян., Артемів., Крамат., Гришин., Константин., В.-Яніс., ст. Корнецьк., Волновахськ., Україн., Маріуп., Ст. Микол., Ст.-Каран., Горлів., Риків., Кр.-Луч, Чистяк., Кадіїв., Ворош., Сорокін. та Ровен. В решті районів сірого хом'ячка не виявлено.

З УСРР описано декілька підвидів хом'яка, зокрема *Cricetulus migratorius bellicosus* Sharlem., поширений у лісостепу й лісових місцевостях УСРР в Він., Київ., Черніг. та Харк. областях (крім південних і південносхідних районів) *Cricetulus migratorius neglectus* Ogn., поширений у степовій частині УСРР, в Дон., Одеськ. та за межами УСРР у Криму.

2. *Cricetus cricetus* L. — Хом'як звичайний

Поширення: в усіх областях УСРР, але по окремих областях не в однаковій кількості.

АМСРР.—В 1934 р. автор знаходив цих хом'яків по всіх районах Молдавії. Найбільше трапляється їх у Григоріоп., Дубос. та Кр.-Окнян. районах. Браунер знаходив його в Тирасп. р. В Зоомузеї УАН є екземпляр, здобутий у Балт. р., крім того є декілька черепів з Бірзул. та Тирасп. районів.

Вінницька область.—По всіх округах області. Проф. Кесслер (112) зазначає його для Поділля, Норман—у своїх працях вказує хом'яка для Поділля, К. Ксенжопольський (140) знаходив їх у Старо-Константинівському повіті та в Любарському агрономічному участку. В. Храчевич (232) зазначає, що цей вид досить поширений на Поділлі і звичайний у південній частині. І. Підоплічка (188, 199, 202, 191) знаходив його на Поділлі в Староконст. р. і подає відомості, що хом'яки поширені головню в кол. округах Вінн. та Гайсин. і в наддністрянській частині кол. губернії. В Зоомузеї УАН є черепи № 681, 693 *C. cricetus neumingi* Matsch. з окол. с. Стрільників Тульч. окр. 10. VI 1927 р. № 684 з с. Стрільників Шпиків. р.; № 685, 688, 689, 690, 691, 692, 695 з Нової Чорторії Любар. р.; № 694 з ок. Гонорівки Ямпольск. р. Под. окр., № 708 з окол. с. Борівка Бобчин. р. Могилів-Под. окр.; № 711 з ок. Шепетівки Вінн. окр.; шкірки № 38, 30 з с. Стрільників Шпиків. р.; № 732, 734, 733, 735, здобуті проф. Браунером в Хрустовій Чечильн. р., шкірки № 30, 38 з с. Стрільників Шпиків. р.

На основі всіх відомостей, що ми маємо, можна сказати, що звичайний хом'як поширений у таких районах: Шепет., Любар., Гриців., Роман. Бердичів., Януш., Козятин., Уланів., Теофіпол., Гайсин., Вінн., Крижоп., Жмерин., Ямполь., Кам'ян., Проскурів. та Тульч. Крім того, зустрічається досить часто в усіх наддністрянських районах і в південносхідних і зрідка в решті районів області.

Київська область.—Поширений в лісостепових районах. Проф. Кесслер (112) зазначає, що хом'як водиться в кол. Київ. губ.; А. Ксенжопольський (140) вказує кол. Житомирську окр., Новоград-Волин. та Овруцьк.; М. Шарлемань (244, 245) знаходив його в районах: Київ., Переяслав.; І. Підоплічка (188, 191, 195, 199, 202): в Боришл., Кагарл., Германів., Житомир., Білоцерк., Погреб., Звенигор., Уман., Макар., Малин., Брусилів., Бишів.; О. Кришталь (123) в ок. Корсуня. В Зоомузеї УАН є черепи № 675 з Новоград-Вол. р.; № 676 з с. Хмільники Канів. р., № 677—з Житомира, № 678, 678, 679 Борисп. р., № 680—ст. Попельні Київ. обл., № 682, 700—Білоцерк. р.; № 683—Малин. р., № 712, 696, 697—з Корсуня, № 698 з Брусилів. р. Серед шкірок є екземпляри № 27 з Шаолян. р.

Одеська область.—По всіх районах. Дуже численний у південних районах області. Браунер (65) подає відомості про місця знаходження переважно в північних районах сучасних меж області в бувш. Дніпр. пов. І. Підоплічка (191, 199, 202) знаходив цей вид в районах Первом. та Кіровськ. О. Мігулін (162) вказує місця знаходження у Херс. окр. в степу на захід від Дніпра, крім того в нього є екземпляр № 865 з околиць Херсона (с. Ясна Поляна); в Зоомузеї УАН є черепи № 727, 763 з Одеси, № 724 з Константинодарівки кол. Одеськ. пов.

Дніпропетровська область.—По всіх районах області. Численніший у південносхідних, південних та південнозахідних районах області. Відомості про знаходження його є в працях Черная (234) з кол. Катериносл. губ. А. Браугер (65) відзначає його поширення в степовій

частині області, І. Барабаш-Нікіфоров (76) знайшов його в районах степової Наддніпрянщини, але нечисленним; в Дніпропетр. краєвому музеї є екземпляр чорного хом'яка з кол. Павлогр. пов., М. Мілютин (169) знаходив їх у Новомоск. р.; крім того він зазначає, що хом'як досить поширений у лівобережній частині Дніпропетр. окр. О. Мігулін (167) повідомляє, що хом'як поширений у степовій частині кол. Тавр. губ. Крім того в Зоомузеї УАН є спиртові екземпляри № 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, одержані від Браунера з Асканії-Нова, № 754—з Бехтери кол. Дніпров. пов., № 770 з кол. Новомоск. пов. та екз. № 780 з Дніпропетровск. р., здобуті автором.

Харківська область.—Досить поширений. Кесслер (112) подає відомості про знаходження хом'яка в степових районах кол. Полт. губ., Чернай (234) відмічає, що він був поширений у 1853 році в кол. губ. Полт. і Харк., Н. Сомов (212) у своїх списках фауни Харк. губ. наводить його для районів кол. Харк. губ., Аверін (1) знаходив його в районах кол. Харк. губ. в околицях Харкова, в Деркунських степах та в кол. Ізюм. пов., О. Мігулін (155, 158, 163, 165, 166) вказує, що хом'як досить поширений у районах кол. Харк. губ. і зустрічається переважно на ярових полях; крім того, він здобув хом'яків з районів Харк., Золотон., Зміїв., Волч. окр. Н. Гавриленко (93) вказує хом'яка як звичайну тварину для районів Полтавщини; Я. Зубко (105) здобув звичайного хом'яка в Дикан. р. (Екз. авт. № 24, 91, 1927 р.), він же вказує хом'яка як досить звичайну тварину для районів Полтавщини.

Чернігівська область.—Поширений лише в лісостепових, у північнозахідних і південносхідних районах. М. Шарлемань (255, 256) знайшов його в Ніжин. р. І. Підолічка (202) здобув черепи в погадках сов та шкірки з районів кол. Ніжин. та Глух. окр.

Донецька область.—Поширений переважно в кол. Староб. та Маріуп. окр., в решті районів зустрічається спорадично. О. Мігулін (157, 158, 163, 167) вказує цей вид для районів Староб. та Маріуп. окр. В. Рудевич знаходив його в районах Маріуп. окр.

В межах УСРР водяться два підвиди — *Cricetus cricetus tauricus* Ognev., що населяє степи лівобережжя Одеськ., Дніпропетр., частково південні райони Харк. та Дон. обл., а також степові райони Криму, і *Cricetus cricetus nehringi* Matschie, який населяє Вінн. обл., особливо південні, південносхідні та південнозахідні райони її.

Детальніших вказівок на поширення окремих підвидів немає; є лише певні відомості, що *Cricetus cricetus nehringi* Matschi. є також і на лівобережжі степової частини. Щодо меж поширення, то за південну межу можна вважати південносхідні райони Одеськ. обл.

3. *Evotomys glareolus* Schreb.—Польовка лісова.

Поширення: лісова та лісостепова частина УСРР в Київ., Вінн., Одеськ., Харк., Черніг., деяких районах Дніпропетр. та Дон. обл. Детальне її поширення в межах областей ще дуже мало вивчене, є лише окремі вказівки місць знаходження.

Вінницька область.—В. Храчевич (232) подає відомості для північних лісових районів Поділля; І. Г. Підолічка (199, 202) знайшов у погадках сов черепи в районах Шепет. з ст. Стрільників Шпиків. р., с. Новоселля Староконст. р., Борівка Могил. окр., Глезно, Коростки Любар. р., Кальня-Деражня Проскур. окр., околиць Кам'янець-Под., Шереметівка кол. Він. окр., в сс. Мурафа, Дзигівка Ямпольськ. р.

В Зоомузеї УАН є черепи з погадок з районів: Шепет., Тульч., Староконст., Могил., Любар., Кальня-Деражня, Вінн. та Ямполь. Отже сучасний ареал польовки лісової захоплює такі райони Вінн. обл.: Тульчин. Шепет., Любар., Шпиків., Староконст., Могил., Деражня., Проскур., Ямполь. Крім того, цей вид зрідка зустрічається в північнозахідних прикордонних районах.

Київська область.—За вказівками Кесслера (112), М. В. Шарлеманя (253), Мігуліна (158, 167), Россікова (211) та Підолічки (199, 202) польовка поширена в лісовій частині Правобережжя. Кесслер знаходив її в лісі в околицях Києва; М. В. Шарлемань знайшов багато її в заповіднику Конча-Заспа біля Києва та в інших місцевостях. К. Н. Россіков добув її в кол. Уман. пов., І. Г. Підолічка рештки черепів лісової польовки знайшов у погадках сов у районах: Ржищ., с. Козацьке, Теклівка та Кални-болото Уман. р., с. Шкарівка Білоцерк. р., Лозоватка Шпол. р., в околицях Корсуня Шевченк. р., с. Селичівка Бариш. р., в Малин. р., Цвільці Город. р., Радом. р., Нов. Волин. р., Нова Рудня Пулин. р., с. Станішівка Іванк. р., Звенигор. і Київ. районі.

В Зоомузеї УАН є шкірки № 62, 63, 66, з околиць Києва з заповідника „Конча-Заспа“ в 1930 р., спиртові матеріали (15 екз.) з Кончі-Заспи та с. Старосілля Нижньо-Дубечан. р., здобутих Бауманом та черепи з погадок сов з районів Київ., Малин., Городн., Ржищів., Звенигор., Уман., Білоцерк., Шполян., Шевченк., Бариш., Коростен., Новоград-Вол., Пулин., Іванк., Радом. та Київ.

Одеська область.—За вказівками А. Браунера (65), польовка водиться в лісах південної України; Б. С. Виноградов (86) вказує, що південна межа поширення її заходить аж до Бессарабії й Криму. Але в авторі статті з цих місцевостей матеріалу немає.

Більше даних про поширення її в цій області немає. В Зоомузеї УАН є спирт. екз. шкір. № 1049 з Ангеліновки бувш Тірасп. пов. Херс. губ.

Дніпропетровська область.—Знайдена Браунером у великих лісах південної України: М. Мілютин (169) знайшов 3 екз. і подає номери екземплярів своєї колекції (№ 284, 285, 286), здобутих у 1918 р. ним у с. Орлівщині Новомоск. р.

Таким чином згадана польовка є в районах: Новомоск., Царич., Павлогр. й Дніпров.

Харківська область.—Сомов (212) згадує для кол. Харківської губ. Н. Гавриленко (93) знаходив її в кол. Харк. та Констант. пов. і зазначає, що польовка для цих місцевостей є звичайна. А. Мігулін знайшов цей вид у кол. Сум., Волков., Вовчан. пов., кол. Харк. губ.

В колекціях СТАЗРА є екземпляри № 848, 847 з кол. Ізюм. та Зміїв. пов. Крім того, в А. Мігуліна є екземпляри № 557, 783, здобуті біля Донецької біостанції кол. м. Зміїова; І. Г. Підоплічка знайшов у погадках сов черепи біля Лубен та в Дикан. р.

Чернігівська область.—І. Г. Підоплічка (202) знайшов її в погадках сов у Носівці Бобров. р. біля с. Піски Глух. р. і В. Н. Шнітніков (235а) подає відомості про місця поширення цього виду в Черн. окр.

В Зоомузеї УАН є черепи з Бобров., Глух. та Ніжин. р.

Донецька область, — А. А. Мігулін (158) здобув лісову польовку з околиць Артемівська, крім того подає екз. своєї колекції № 431, 427, 432, здобуті у згаданих місцевостях. Більше відомостей про поширення її в межах області, крім районів Староб. окр., нема.

4. *Microtus agrestis* L. — Польовка темна

Поширення: в лісових районах УСРР, охоплюючи області: Київ, Черн. та північні райони Харк.

Київська область.—І. Г. Підоплічка (195, 196, 199) знайшов польовку темну в погадках сов з кол. округ Коростен. та Київ., де вона досить рідка і на Коростенщині становить 7,5 % загальної кількості мишовидних гризунів; також знайдено її біля болота Ірдинь Шевченк. окр. та в районах: Корост., Малин., Городин., Новоград-Волин., Радом., Пулин., Іванк., Хабен., Черк.; В. Шарлемань (237) вказує на можливість знаходження її в північній частині Київщини. В Зоомузеї УАН є черепи з згаданих місць.

Отже ареал польовки темної захоплює такі райони: Словеч., Овруцьк., Олев., Лугин., Емельч., Городн., Новоград-Вол., Володар., Пулин., Барншів., Волин., Потіїв., Малин., Корост., Народицьк., Хабен., Чорноб., Іванів., Димер., Бород., Макарів., Радом., Корсунь-Шевченк. і частину Канів. В решті районів області не знайдено.

Чернігівська область.—В працях М. В. Шарлеманя (237) є вказівки про можливість знаходження польовки темної на Чернігівщині. В 1931 р. її знайдено в Глухів, Черн. та Ніжин. районах.

Харківська область.—Проф. Сомов (212) указує, що польовка темна зустрічається в кол. Харківській губ. Н. Гавриленко (93) здобув череп з шлунку болотної сови в Тростянці кол. Прилуцьк. пов. Даних з цієї області про поширення польовки темної, надто мало.

5. *Microtus agvalis* Pali. — Польовка сіра

Поширення: Всі райони, але в окремих областях кількісний її склад міняється.

АМСРР.—Тут у 1934 р. польовки сірі становили до 65% польових мишовидних гризунів. На основі обслідувань автора (1934 р.) можна дати таку характеристику кількісного складу їх по районах: в Слободзейск., р. вона становить до 60% польових мишовидних гризунів. В Тираспольському

р.—до 50%, в Григоріоп. р. до 70%, в Добусар., Кр. Окнян рр. до 60% у Рибн., Камен. та Кодим. лише до 50%, в Балт. і Анан.—45%.

В Зоомузеї УАН є спиртові матеріали сірих польовок № 1273, 352, з Бірз. р., № 356, 1275 і з № 857 по 874 з Тирасп. р., № 354, 903, 830, 831, 832, 664, 1092, 1194, 1195, 1196, 1197 з Анан. р., № 356, 358, 361, 665 з Кодим. р., № 667 з Добус. р. і № 666, 669 670 з Рибн. р. Серед шкірок є № 106, 235, з Балт. р., № 109 з Тирасп. р., № 107, 126 з Слободз. р. і № 108 з Анан. р.

Вінницька область.—По всіх районах польовка сіра становить до 70% усіх польових мишей області, але цей процент в окремих районах буває значно менший. Найбільш скупчені ці гризуни в районах: Кам'ян., Любар., Гайсин., Ситков., Шаргор., Фрідріх., Шепет., та Томашп. (за даними 1933—1934 рр.).

В решті районів кількість менша (50%). До таких районів належать: Антон., Ходак., Теплик., Бершад., Ляхів., Джулін., Смотрич. та Гриців. і райони, в яких зустрічається 30—50шт. мишей на 1 га: Станисл., Немир., Чечальн., Крижоп., Ст.-Ушицьк., Піщан., Ульянов., Оринин., Тульч., Чуднів., Проскурів., Бердич., Ямпільськ., Чернов., Могил., і Затон. В решті районів зустрічається менше, це райони: Ст.-Конст., Літин., Город., Чемер., Дунаєв., Новоушицьк., Мур-Курил., Копайгор., Барськ., Михальп., Тростян., Ільїн., Липов., Летичів., Меджиб., Калин., Козятин., Уланів., Янушп., Гриців., Держ., Славут., Ляхівецьк. і Теофіп., де вона становить до 45% загального числа польових мишовидних гризунів.

Ці дані потверджуються матеріалами ФУСУ за 1934 р., які я зібрав у тов. Білановського та Боженка. Літературні дані також цілком збігаються з моїми власними висновками.

В Зоомузеї УАН є спиртові екземпляри № 842, 1170—1183, здобуті в Хрустовій, кол. Чечальн. р. і шкірка № 70, з Немирч. селекційної станції № 71, 72 73 з Шепет. і № 74 з Вінн. р.

Київська область.—Тут польовка сіра займає перше місце як масовий шкідник сільськогосподарських культур і становить 65% видового складу польових гризунів області. Найбільше було її в 1933 р. в районах (Крижов, 139): Ружин., Шполян., Макарів., Білоцерк., Погребищ., Корост., Пулин., Бород., Іванк. і Богусл. Тут на 1 га припадало від 1000 до 3000 нир. В 1934—1935 р. найбільш заселені польовками райони: Андруш., Володар. (Б. Ц.), Попелян., Сквир., Фаст., Ракит., Ставищ., Пулин., Бобан., Христин., Білоцерк. Райони з меншою кількістю (до 50%) цих гризунів: Коростиш., Баран., Житом., Потіїв., Борисп., Васильк., Київ., Переясл., Кагарл., Обух., Богусл., Золотон., Жашк., Оратів., Погребищ., Сміл., Тараш., Уман., Лужан. та Макар. Райони з 40%: Гельм'яз., Бород., Ружин., Канів., Корсун., Камен., Тальн., Шпол., Емельч., Корост., Овруцьк., Базар., Малин., Розваж., Хаб., Радом., Троян., Золотон., Черк., та Чорнобаїв; і нарешті, до районів з 15% сірих польовок належать: Барнш., Марх., Коростиш., Чернях., Володар., (Волинь), Олевськ., Словеч., Народ., Чорноб., Димер., В.-Дубеч., Чигир., Петров., Лисян., Букськ., Тальн., Манастир., Плиск., Ярун., Баран. та Звенигород.

В Зоомузеї УАН є спиртові екземпляри № 1094, 1095, 1222, 1257, 1258, 679, з околиць Києва, № 1269 з Білоцерк. р., № 1281 з Богусл. р., № 1282 з Ружин. р. і шкірки № 77—99, 100, 101, 113, 237, з околиць Києва; № 102 з Малин. р. і № 75, 76 з Радом. р.

Одеська область. — Тут вона становить до 40% усього видового складу мишовидних гризунів. Найбільше її в районах: Н.-Архан., Савран., Компан. та Грушк., де вона становить до 60% всіх мишовидних гризунів.

До групи районів з меншою кількістю цього гризуна (до 40%) належать: Бобрин., Хмел., Доман., Комінт., Троїцьк., Кіров., Т. Берез., Любаш., Голован., Новоукр. і В. Олександр.

Група районів з зовсім малою кількістю її (до 30%): Кахів., Борисл., Херс., Спартак., К. Лібкнех., Берез., Первом., Знам., Вознес., Н.-Миргор., Брадіїв., Роздільн., Н.-Одеськ., Одеськ., Арбуз., Кр.-Озер., Снігір. Цебрик., Н.-Іванів., Фрунз., Зельц., Микол., Братськ., Устин., Скад., і Гросул.

Група районів, де польовки сірі трапляються лише окремими центрами (до 25%): Ровн., Башт., Благоїв., Висак., Г. Пристан., Добровелич., Бразьк., Вільш., Ландаузьк., Андро-Іванів. та Цюруп.

В Зоомузеї УАН є спиртовий матеріал з Цебриковського р. № 1204—1211, 875—902 з Ангелінівки кол. Тираспольського пов., № 1218 з кол. Зінов'євська, № 375, 359, 360, 489 з Константинодар. Одеського пов., № 844—856 з околиць Херсона.

Дніпропетровська область. — Польовка сіра становить усього до 40% загальної кількості мишовидних гризунів поля. Найбільш поширена в В. Білозер. та Мелит. р.

Райони, де цей вид становить до 30% такі: Томак., Запор., Нікол., Константинів., В.-Лепет., Софіїв., В.-Сирог., Магдал., Синельн., Н.-Празьк., Царич., П'ятих., В.-Токматськ., Долин., Аким., Високоп., Васильк., Кам'ян. Н/Д., Межов., Олександрів., Н.-Москов., В.-Дніпр., Кривор., Колар., Дніпропетр., Н.-Васильк., Оріх., Геніч., Чубар., Молоч., і Н.-Троїцьк.

До групи районів з числом до 20% належать: Н.-Златоп., Гуляйполь., Покров., Васил., Павлогр. Камен., Солон., Томак., Апост., Яким. і Н.-Василів. Тут вони трапляються окремими острівцями.

В Зоомузеї УАН є 160 черепів з погадок сов, з Голої Пристані і Новотроїцьк. р. Крім того, є спиртові матеріали: № 849, 353, 1165 з Новомоськ. р., № 1202 з Новотроїцьк. р. (Чаплів) та № 644 з Васильєва Олександрійського р.

Харківська область. — Польовка сіра по області становить до 50% загальної кількості шкідливих польових гризунів. Найбільше поширена в районах (50%): Куп'ян., Чугуїв., Дворичин., Мироп., Кобелян., Сумськ., Лебед., Дикан., Золотон., Білоп., Валк, Вовч. та Онуфр.

До другої групи районів (до 45%) входять такі: Пирят., Глобин., Олексіїв., Оржицьк., Петр., Лубен., Ахтир., Богодух., В.-Бурлуцьк. В.-Писар., Зінків., Н.-Водол., Нехворощ., Харк., Хорол., Карл. і Червоноград.

До третьої групи з 35% польовок, які зустрічаються лише окремими плямами, входять: Н.-Георг., Чутів., Решет., Кишенк., Град., Балакл., Опошн.,

Н.-Сапджар., Печен., В.-Багач., Сахнов., Чигир., Обол., Семен., Полт., Краснокут., Драбів., Яготин., Лохв., Чорнухів., Галяцьк., Липово-Дол., Ульянов., Мироп., Красноп., Тростянк., Липецьк., Ст.-Салт., Зміїв., Лозов., Барвинк., Близнюк. та Ізюм.

Чернігівська область. — В. першій групі районів області цей вид становить до 70% загальної кількості польових мишовидних гризунів.

Це райони: Конот., Бахм., Борз., Короп., Кролеп., Ічнян., Бурин., Глухів., Середньобудськ., Шостен, Бобров. Дмитр., Прилуцьк., Носів. та Покарн.

До другої групи (до 60%) належать: Черв., Городн., Ніж., Мен., Ріпкин., Путив., Березів., Недригайл., Снов., М.-Дів., Талал., та Новг.-Сів.

До третьої групи (40%) можна залічити: Добр., Семен., Корюк., Берез., Остер., Козел., Іван., Варва., та Ромен.

В Зоомузеї УАН є черепи з Глух., Ніжин., Остер., Носів. та Шостк. і шкірки № 103—105, 114, 115 з Ніжин. р.

Донецька область. — В межах донецької області становить усього до 40% загальної кількості шкідливих польових гризунів. Найбільш поширена була в 1933 р. в районах: Краснол., Кадіїв., Горлів. та Ворош. Другу групу (з 35%) становлять райони: Сталін., Артем., Староб., Луган., Білокурак., Лиман., Макіїв., Риков., Янісоль., Лисичан., Констант., Ровен., Ст. Бешів., Сват., Маріїн., Марків., Молов., Білов., Олександр., Постиш., Псков., Волнов., Волод., В.-Теплян., Покров., Н.-Дуван., Рубеж., Н.-Айдар., Маріуп. та Олександр.

До третьої групи (до 20%) належать: Сорок., Ст.—Каран., Амврос., Білол., Чистяк., Гриш., Слав'ян. та Кремат.

Польовка сіра, яка водиться в межах УСРР, належить до підвиду *Microtus arvalis rossia meridionalis* Огнев., описаного Огнєвим з кол. Ворон. губ.

6. *Microtus oesolopus* Pall. — Польовка сибірська (економка)

Поширення: Київ., Черн., частково Харк. та Вінн. обл., захоплюючи північні частини районів.

Вінницька область — І. Г. Підоплічка (199, 195, 201, 196) знайшов сибірську польовку в районах Любар., Бахмат., Деражи. й Полон.

В колекціях Зоомузею є 69 черепів з перелічених місць: Шепетівському, Любарському, Ст.-Константинівському, Полонському, Дераж., Бахматов. та Шпик. У всіх вище перелічених районах сибірська польовка зустрічається в дуже малій кількості. В решті районів області цієї польовки не знайдено.

В колекціях Зоомуз. УАН є шкірка № 61, здобута Вернером у с. Стрільниках Шпик. р.

Київська область. — В. Шарлемань (236) подає відомості про знаходження сибірської польовки в околицях Києва; О. Мігулін (157, 158, 162, 166) вказує її за літературними відомостями для кол. Бердич. й Корост. окр., Россінов К.Н. (210) вказує її для кол. Уман. пов., де

в 1916 р. вона була поширена в лісових місцевостях; І. Г. Підоплічка (199, 195, 195а, 202а, 192, 202) — зазначає місця знаходження її в районах: Христ., Новоград-Вол., Малин., Городн., Черк., Борисп., Барншів., Чорноб., Іванк., Брусил., Корост. й Шевченк.

В Зоомузеї УАН є черепи з перелічених районів області, а тому можна з певністю сказати, що сибірська польовка в Київ. обл. крім зазначених місць, поширена в районах: Чепович., Лугин., Емельч., Київ., Хобен., Овруцьк., Словеч., Олевськ., Народ. й Васильк. Крім цілої серії черепів в колекціях Музею є спиртові матеріали: № 1094, здобутий М. Шарлеманем в окол. Києва на полях зрошення, — і шкірки № 64, 60 з околиць Києва.

Одеська область. — Знайдена Браунером в м. Кірово (кол. Єлисаветграді). № 1218 з м. Кірово.

Харківська область. — Н. Гавриленко (93) знайшов 4 екземпляри цього гризуна в кол. Прилуцькому пов. біля Іваниці; за дослідженням Я. Зубка (105) на Полтавщині вона не зустрічається. І. Підоплічка (201, 202а) знайшов у погадках сов черепи сибірської польовки в Лубен. р.

Чернігівська область. — І. Г. Підоплічка (199, 202, 202а) знайшов черепи в погадках сов у таких місцях: Носівка кол. Ніжин. окр. біля х. Кубарів Холопк. р. і в Глухівському р. М. В. Шарлемань (рукопис „Предварительные сведения о млекопитающих Черниговской области“) вказує на знаходження решток сибірської польовки у великій кількості — на 640 погадок 28 черепів цього гризуна з Глух. р. і в невеликій кількості з 4026 черепів гризунів — найдено 10 черепів сибірської нориці в погадках з Ніжин. р.

В Зоомузеї УАН є три шкірки з районів Ніжен., Глухів. й Черніг.

Беручи на увагу вказівки окремих авторів, а також фактичний матеріал, можна сказати, що сучасний ареал сибірської польовки в Черн. обл. охоплює такі райони: Глухів., Ніжин., Носів., Остер., Козел., Бобров., Борзен. Мен., Прил., Ромен., Оліш. і Черн.

7. *Pitymīs subterraneus ucrainicus* Vinogr. — Українська чагарникова польовка

Поширення: Сучасний її ареал охоплює Вінн., Київ., Черн., Харк., обл. і північну частину Дніпропетр. обл.

Вінницька область. — І. Г. Підоплічка (195, 199, 202, 192, 201) здобув у погадках сов рештки черепів цієї польовки в таких районах: Полон., Любар., Вінн., Деражн., Ярмол., Михалоп., Жмерин., Воронов., Тивр., Немир., Шпик., Брацл., Шаргор., Тульч., Томашп. й Могил.

В Зоомузеї УАН є ціла серія (173) черепів з названих районів.

Київська область. — На основі літературних даних М. В. Шарлеманя (253) та І. Г. Підоплічки (195, 199, 202, 192, 201), а також фактичного матеріалу в Зоомузеї УАН, можна з'ясувати поширення цього виду по області; він зустрічається по районах: Іванк., Малин., Корост., Го-

родн., Новоград-Вол., Пулин., Барншів., Київ., Брусил., Фаст., Білоцерк., Ржищ., Корс., Шевченк., Петр., Сміл. та Звенигор.

Одеська область. — І. Г. Підоплічка (рукопис) зазначає місця знаходження української чагарникової польовки в Первом. р., в Зоомузеї УАН є черепи з Первом. р. В решті районів області її не знайдено.

Дніпропетровська область. — І. Г. Підоплічка (рукопис) знайшов її в погадках сов лише з двох районів: Новомоск. та з Асканії-Нова. В колекціях Зоомузею УАН є черепи з Новотроїцьк. і Новомоск. районів.

Харківська область. — Б. Виноградов (86, 88) і Оболенський (84, 85) указують на знаходження чагарникової польовки в околицях Чугуєва та Ізюма. І. Г. Підоплічка (202, 199) знайшов черепи в погадках в Дикан. р. і в Лубнах. У зоомузеї УАН в остеологічному відділі є черепи з Диканського та Лубен. р. О. Рудинський (211а) у Харк. та Валк. р. знайшов у лісах цілі колонії.

В колекціях Музею є три шкірки з черепами, № 57, 58, 59, здобуті О. Руданським у Харк. р.

Чернігівська область. — І. Г. Підоплічкою (рукопис) знайдені в погадках сов черепи з районів: Глух. і Бобров. В колекціях остеологічного відділу Зоомузею УАН є черепи з районів Глух., Бобров. і Козел.

8. *Microtus socialis* Pall. — Гуртова польовка

Поширення: Дніпропетровська й Донецька області.

Одеська область. — С. І. Огньов (184) здобув цей вид у кол. Дніпровському пов., Мігулін (157, 158, 167) вказує на місця поширення в південній половині лівобережної України; крім літературних вказівок, у Зоомузеї УАН є 725 черепів з погадок з Перекопського району й побережжя Чорного моря.

Загалом ареал цього гризуна в Одеській області охоплює такі райони лівобережної частини Дніпра: Гола-Прист., Склад., Перек., Цюруп., Кахів.

Дніпропетровська область. — С. І. Огньов (184) подає відомості про знаходження цього виду в Мелітопольському повіті; Мігулін (157, 158, 167) згадує її з степів Лівобережної України в Меліт. й Запор. окр.; Браунер (50) вказує її у Асканії Нова й Ново-Троїцьк. р. І. Г. Підоплічка (201, рукопис) знайшов у погадках сов останки 33 черепів у районах Ново-Троїцьк., з Асканії-Нова; Б. С. Виноградов і С. П. Оболенський (84, 85) згадують місця знаходження в кол. Меліт. і Запор. окр. у районах теперішньої Дніпропетр. обл.

В Зоомузеї УАН є матеріал колекції черепів з погадок сов, переданих автору тов. Шуммером і з Асканії-Нова, які допоміг мені опрацювати тов. Попов у 1934 р. з Ново-Троїцьк. р.

На основі останніх досліджень і літературних джерел, а також шкірок і черепів у Зоомузеї УАН, ареал гуртової польовки охоплює такі райони: Н.-Троїцьк., Н.-Сирог., Яким., Геніч., Меліт., В.-Лепет., Кам.-Дніпр., В.-Білоз., Н.-Васильк., Колар., Молоч., В.-Токмак., Бердян., Цареконстант., Люксембурго-Укр., Гуляйп. і Запор. В решті районів її не знайдено.

Донецька область. — О. Мігулін (157, 158, 167) подає відомості про знаходження цього виду в кол. Маріуп. окр.; Б. С. Виноградов і С. Б. Оболенський (84, 85) теж зазначають місця знаходження згаданої польовки в кол. Маріуп. окр. Крім того, в погадках сов її здобуто з районів Буден. та Володар., черепи яких є в Зоомузеї УАН.

Ареал гуртової норичі охоплює райони: Маріуп., Ст. Каран, Луган. Буденівськ. та Володарський.

Крім згаданих областей, цей вид поширений у межах СРСР у степах Криму.

9. *Lagurus lagurus* Pall. — Польовка степова

Поширення: в межах УСРР в Харківській, Одеській, Дніпропетровській на лівому боці Дніпра і в Донецькій областях.

Харківська область. — Е. А. Біхнер (69) подає літературні відомості за даними А. А. Силантьєва про поширення цього виду у кол. Харківській губ. Россінов (211, 207, 205, 208) знайшов у 1915 р. польовку степову, яка тоді була дуже поширена в кол. Харк. губ.; крім того згаданий автор наводить дані про масове розмноження її в 1894 р. на Харківщині; О. Мігулін (163, 166, 167) наводить її як масового шкідника в кол. Харк. губ., де вона становить до 50% загального числа усіх мишовидних гризунів; згаданий автор знайшов її на схід від р. Донця в кол. Чугуїв., Печен. й Волкон. р. кол. Харк. окр.; крім того, її знайдено в Андріїв. р., Харк. окр. і в кол. Зміїв. пов і кол. Полт. губ.; разом з тим автор зазначає, що її ареал заходить в кол. Харк. губ. Шарлемань (236) указує її на Харківщині, де ареал поширення її на північ заходить до кол. Зінк., а на захід до кол. Хорол. пов., Я. Зубко (105) знайшов 5 екз. біля хутора Коновалівки на Червоноградщині і зазначає, що зона поширена не лише в степовій, а й у лісостеповій частині Полтавщини. І. Г. Підоплічка знайшов її черепи в погадках, сов у Полт. окр., а М. Г. Селезньов (216а) у погадках сов в околицях Харкова. Детальніших вказівок на поширення степової польовки немає.

Дніпропетровська область. — О. Браунер (65) на основі дослідження подає відомості поширення цього виду на схід від Дніпра, особливо на кол. Катеринославщині.

Одеська область. — Виноградов і Оболенський (83) зазначають, що ця польовка поширена головню на заході лівобережної частини. З цілком можна сказати, що вид цей поширений в усіх районах України обох згаданих областей на лівобережжі Дніпра — спорадично.

Донецька область. — В. Г. Аверін указує місця знаходження цього гризуна в кол. Староб. пов. в Деркуловських степах; проф. О. Браунер (65) вказує на можливе знаходження її в кол. Катер. губ.; Виноградов (86) вказує її для західної частини лівобережжя; О. Мігулін подає відомості про місця знаходження в Староб. окр.

В Зоомузеї УАН є екземпляр № 1261, здобутий Виноградовим в Стрелецькому заводі Староб. окр.

Загалом поширення її в межах УСРР вимагає детального дослідження.

10. *Ellobius talpinus* Pall. — Сліпунець

Поширення: Зустрічається в південній частині степів УСРР, в Одеській, дніпропетровській і Донецькій областях.

Одеська область. — Поширений лише в південних і частково дніпрянських районах. В західних, північних і північнозахідних районах його не знайдено. Браунер (65) вказує його для степів лівобережних районів біля Дніпра і далі на схід від Дніпра; П. М. Ткаченко здобув у Херс. окр. на правому березі Дніпра в Олександр. р. коло с. Нової Воронцівки, переданий О. Мігуліну екземпляр № 900. І. Підоплічка (199) знайшов його в Херс. окр. на правому березі Дніпра. Н. Селезньов (216а) вказує знаходження його на правобережжі з с. Ново-Александрівки Кочкарів. р.

Дніпропетровська область. — Поширений у районах південно-західних, південних і східних. В північних районах дуже рідкий.

Браунер (65) відзначає поширення його на схід від Дніпра в степовій частині області: О. Мігулін (160) знаходив у Кривор. окр., в Нікоп. р.; крім того, в колекціях Сімфер. музею є екземпляри з Меліт. окр. і з Асканії-Нова; І. Підоплічка (199) вказує місця знаходження цього гризуна в Нікоп. р. Мігулін (160, 161) вказує знаходження його за 20 км від Апостолово цього району. С. Огнєв знаходив у Меліт. окр.

В колекціях Зоомузею УАН є № 26 з с. Чортотлик Нікопольського району та екз. № 723 з с. Грушівки Високопольського району.

Донецька область. — Поширений у південній, південносхідній і західній частині районів.

За даними Б. С. Виноградова та інших авторів, цей вид, крім УСРР, поширений у Криму, на півдні Дон. обл., на північному Кавказі, Поволжі, на північ до Самарської луки, в Волзько-Уральських степах кол. Оренб. губ., у Казакстані, Туркестані та Західному Сибіру. В районах УСРР півдвиди не вивчені. Відома лише одна форма *Ellobius talpinus talpinus* Pall.

11. *Arvicola amphibius* L. — Звичайний водяний щур

Поширення: На території УСРР зустрічається по всіх областях по низинах, заплавах річок і вододілах. Поширення його зумовлюють гідрографічні особливості краю.

АМСРР. — В районах АМСРР в 1934 р. я переглянув шкірки в Союзпушнині м. Тирасполя і в Балтському районі бачив цих гризунів у плавнях рівчаків. На основі матеріалів Союзпушнини і особистого дослідження *A. (amphibias) taurica* Огнєв. поширений у таких районах: в плавнях Дністра районів Тирасп., Слободз., Грігоріоп., Дубос., Камен. і Балт.

Вінницька область. — *A. terrestris* L. знайдений Ксенжопольським (140) на Поділлі в 1913 р. В. Храневич (232) указує його для Поділля, І. Г. Підоплічка (199, 202) знайшов у погадках сов черепи цього гризуна в Любар. р. Мурафа-Могил. округи.

В 1931 р. я знаходив його в с. Стрільниках Шпик. р.; Зубаровський (210а) вказує його для Кам'ян. р. В колекціях Зоомузею є черепи водяних щурів з названих районів.

Київська область.— Знайдений М. В. Шарлеманем (253) в околицях Києва та Кончі-Заспи (заповідник коло Києва). Ксенжопольський (140) указує на розповсюдження його в кол. Вол. і Київ. губ.

І. Г. Підоплічка (199, 202) здобув черепи цього щура в погадках сов кол. Корост. окр. і відзначає, що на Коростенщині він становить 2% всіх гризунів; крім того, автор знайшов черепи в районах Київ. (околиці Києва, Пуща Водиця), Малин. р. на р. Тетереви, Городн., Нов.-Вол., Іванк., Звенигор., Уман., Христ., Медвед., Шпол. й Шевченк.

Зубаровський (110а) зазначає місця знаходження цього виду в районах долини р. Дніпра: Борисп., Звениг., Городн., Чернях., Чигир, в плавнях і долинах р. Тетерева.

В районах: Іванк., Макар. (на вододілі рік Трубеж і Недри) Барш. по р. Ірпеню, Здвижі і Тясміні.

В колекціях Зоомузею УАН є черепи з перелічених місцевостей і шкірки під № 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 56, зібрані в околицях Києва в плавнях Дніпра.

Одеська область.— Кесслер (112) знайшов у пониззі Дніпра І. Г. Підоплічка (199, 202) знайшов черепи в погадках сов з Ново-Миргородського р. Зубаровський (110а) опрацював матеріал, зібраний Союзпушніною в Одеськ. обл. з районів: Борисл., Кочкар., Кахів., Вел.-Олександр. В цих районах водяні щури найбільш поширені.

В колекціях Зоомузею УАН є екз. № 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 1097 з матеріалів, одержаних від проф. Браунера, здобутих ним у Дугчанах біля Херсона.

Дніпропетровська область.— Знайдений С. Огньовим у кол. Мелітопольській окр.; Мілютін (169) знаходив його по р. Самарі.

Барабаш-Нікіфоров (76) зазначає, що водяний щур є звичайна і дуже поширена тварина в степовій Наддністрянщині, яка водиться по берегах річок.

Зубаровський (110а) вказує, що основна маса водяних щурів на Дніпропетровщині міститься в плавнях між Запоріжжям і В. Лепетиною; до найвідоміших плавнів Запор. р. треба зачислити Білянські, плавні, острів Сопатий, у східному напрямі від нього до річки Кушугума Гладківські і Кушугумські плавні, майже напроти села Біленької і Вовче гирло вниз за течією— Помийницю і Лопушну. В плавнях Василів. р. до складу якого входять: Пелька, Балки, Маячка, Н. Златопіль і Дежурна, далі по річці Конці біля Кам'янки Н. Дніпрової, далі йдуть Благовіщенські та Іванівські плавні. В Томак. р. Тарасівські плавні, коло Нікополя Капулівські плавні, Красно-Григоріївські, Покровські, Бузулуцькі. Лапінські і, нарешті, Ушківські й В.-Лепетиські.

В колекціях Зоомузею УАН є черепи з Новомоск. р. і спиртові екземпляри №771 з Василева Олександрів. р.

Харківська область.— Зустрічається по всіх річках і в плавнях Харк. обл. Чернай (234) знаходить його в кол. Харк. губ., В. Аверін (1) подає його в своїх списках фауни кол. Харк. губ. як шкідника; О. Мігулін (163, 157, 158, 167, 168) зазначає, що цей щур заселює західну частину кол. Харк. губ. до р. Півн. Донця; в колекціях згаданого автора є екземпляр №95, здобутий у кол. Богодухівському, Сум. й Валк. пов. кол. Харк. губ. Крім того, в колекціях автора є екз. №784, 775 з околиць Змієва. За Н. Гавриленком (93) водяний щур звичайний для всієї Полтавщини; Я. Зубко (105) здобув його в с. Шимаки на Полтавщині, І. Г. Підоплічка (199, 202) знайшов черепи в погадках сов з Лубен. р. Зубаровський (110а) згадує, що в Харк. обл. ці гризуни поширені в Град., Кремен., Ново-Георг. р. в лівих притоках Дніпра, Сули та її приток: Оржиці і Удаю, в Орж., Лубен., Чернух. й Лохв. р. по течії річки Ворскли, лівої притоки Дніпра (в Козельщ., Полт., Н.-Санжар. р., по р. Пслу та його притоках, Хоролу (Хорол., Глобин., Семенів. та ін.).

Чернігівська область.— І. Г. Підоплічка (201) знайшов черепи в погадках сов біля ст. Носівка, у Бобровецькому р. й Глухівському. На підставі даних Зубаровського (110а) поширений по долині р. Десни Черн., Олеш., Город. Мен., Новг.-Сівер. районам, в лівих притоках Десни, Остра, Остер., Козел., Ніжин., Носів. і притоках Сейма в районах Конст. Короп., Кролев., в долинах річок Рівної у Семен. р. та річках Удаю, Убеди, Снові й по інших місцях. В колекціях Зоомузею УАН є черепи з Ніжин., Глухів. й з Носівки, а також шкірки № 53, 54, 55 з Ніжин. р.

Донецька область.— Кесслер (112) подає відомості про водяного щура в пониззях Дніпра. За матеріалами, зібраними В Союзпушніні поширений у долинах р. Донця, Айдара, в р. Слав'ян., Лиман., Рубеж., Лисич., Луган., Верхньо-Теплик., Н.-Айдар., Староб., Н.-Псков. та Білогуцьк, але в усіх цих місцевостях він малочисленний.

В межах УСРР водиться два підвиди: *Arvicola terrestris* L., поширений у водоймах лісових районів лівобережжя й правобережжя долини р. Донця з його притоками, і *Arvicola taurica* Ognev., що населює нижню течію Дніпра, починаючи з Запоріжжя, і всі дрібні річки Одеської, Дніпропетр. областей і по Дністру в районах АМСРР.

12. *Sylvimus sylvaticus* L.— Мала лісова миша

Поширення: По всіх районах УСРР, особливо на Поліссі і в лісостеповій частині.

АМСРР.— В 1934 р. я знаходив її по всіх районах АМСРР. Найчастіше трапляється в Балт. Анан., й Кодим. р. Автор здобув екземпляри шкірок, що нереховуються в Зоомузеї УАН, і у погадах сов 7 черепів з Кодим., 4 з Балт. і з Камен. Крім того, в колекціях Зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 671, 672, 1039, з Дубосар. р. № 950—953, з Тирасп. № 1030, з Анан. і шкірки № 148, 160, з околиць с. Гребенники Тирасп. р.

Вінницька область. — Поширена майже по всіх районах, особливо в північнозахідних. Ксенжопольський (140) зазначає, що вона поширена на Поділлі; проф. В. Храневич (232) теж згадує її для Поділля; І. Г. Підоплічка (199, 202) знайшов черепи в погадках сов з районів кол. округ: Шепет., Прескур., Вінн., Кам.-Под., Могил., та Тульч. Крім літературних відомостей, у Зоомузеї УАН є черепи з перелічених округ та спиртові екземпляри: № 1041 з Голованівки на Поділлі, № 412 з Староконст. р.

Київська область. — Дуже численна, особливо на Поліссі. В 1933 р. під час обстеження по боротьбі з гризунами зустрів її в багатьох районах. В Зоомузеї УАН є черепи з р-нів: Чорноб., Київ., Баришів. Баришп., Корост., Малин., Городн., Овруцьк., Радом., Новогр.-Вол., Пулин. Іванів., Білоцерк., Уман., Звинигор., Бабан., Шевченк. (Корсунь), Городищ., Медвед., Шпол., Черк. та Сміл. Крім того, тут є спиртові екземпляри № 1054, 1055 з кол. Волин. окр. № 1223 м. Іванків того ж р-ну, № 1260, з околиць Києва, ур. Гористе № 1097 з ур. Старосілля вище Дубеч. р. і шкірки № 151, 152, 159, 156, з Іванк. р. № 154, 155, 157 з Хабен. і № 150 з Білоцерк.

Одеська область. — О. Браунер (65) вказує її для степів, що прилягають до Дністра й Буга, для приморських р-нів і околиць Херсона й Одеси: О. О. Мігулін (162) знайшов згаданих мишей у Солонно-озерній дачі і в Цурюп. р. і в нього є шкірки № 911 та 912, у Солонно-озерній дачі. І. Г. Підоплічка (202) знайшов черепи цього гризуна в Кривоозер., Любаш., Благодат., Знамян. та Новомирг. районах.

В 1934 р. я бачив цих мишей у р-нах: Роздельн., Благоїв. та Жовтн. В Зоомузеї УАН є черепи з перелічених районів і спиртові екземпляри: № 1104, 1105, 1106, 1108 з околиць Херс. с.-г. ін-ту № 1069, з Цебрик., р-ну № 1050-1053, 1152 з Херсона, № 1065, 1274, з Бірзули, № 1154, 1159, з околиць Люсдорфа — Одеса, № 407, 411, 417, здобутих проф. Браунером у Дугчино на Херс.

Дніпропетровська область. — Зустрічається в північних і північнозахідних р-нах; в південних і південносхідних трапляється рідко. О. Браунер (65) знаходив цих мишей у р-нах Чорноморського побережжя; Барабаш-Нікіфоров (76) зазначає, що цей гризун поширений у степовій Наддністрянщині; М. Мілютин (168, 169) знайшов її в Ново-моск. р-ні. Тут же згаданий автор здобув 12 екземплярів; А. Браунер знайшов їх у Асканії-Нова та на Мелітопольщині; І. Г. Підоплічка (199, 202) виявив черепи в погадках сов у районів: Олександрійськ., Залізородн. та Долинськ.; знайдено їх також у погадках сов, переданих мені А. А. Шуммером з Асканії-Нова Новоостроїцьк. р.

В колекціях Зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 1022—1029, здобуті проф. Браунером в Васильєві Олександрійськ. р. з Синельнікова: № 1271 з Чорного лісу кол. Олександрів. пов. і шкірки № 149, 161 з Джарінгача.

Харківська область. — Досить звичайна тварина. Сомов (212) у своїх списках вказував її для кол. Харк. губ. у 1897 р.; Аверін (1)

подає відомості про знаходження її в 1915 р. в р-нах кол. Харк. губ.; Переверз'єв (186) знаходив цей вид у кол. Харк. губ. в 1915 р. О. Мігулін (157, 158, 163, 166) подає дані про поширення миші в Сумськ., Охтир. та Харк. окр. кол. Харк. губ. Крім того, в згаданого автора є шкірки з кол. Зміївськ. пов. Н. Гавриленко (93) зазначає, що мала лісова миша зустрічається на Полтавщині в однаковій кількості, як і велика. Я. Зубко (105) здобув цих мишей у районах кол. Полт. губ. І. Підоплічка (199, 202) подає відомості про знаходження у погадках сов в районів: кол. Полт. і Лубенськ. округ.

Чернігівська область. — Дуже численна. В 1934 р. з'явилась у масовій кількості в Ніжин. середньо-будському та Черн. районах.

І. Підоплічка (199, 202) знайшов рештки черепів у погадках сов з районів: Носівськ., Бобров. (кол. Ново-Басанський) та Глух. М. В. Шарлемань (256) зазначає цей вид як дуже численних тварин по районах області. Великанов (90а) знаходив їх у районах Ніжин. окр., за повідомленням т. Ізотова ця миша дуже численна в Остер. р.

В колекціях Зоомузею УАН є черепи з Ніжин. та Глух. округ і шкірки № 153 з Носівки.

Донецька область. — В сучасних адміністративних межах області зустрічаються рідко, лише окремими осередками в лісах, по долинах річок та в садках. О. Мігулін (157, 158, 167) відзначає цих мишей в околі. Артемівська; І. Г. Підоплічка (199, 202) знайшов черепи в погадках сов: Сталін. окр. в Старо-Беш. р.

13. *Sylvivus flavicollis* Melch. — Жовтогорла лісова миша

Поширення: Зустрічається в лісовій та лісостеповій частині УСРР, трапляючись виключно лісів; трапляється також у степових лісах, але дуже рідко.

АМСРР. — В 1934 р. я знаходив їх у районах: Балт., Кодин. та Аман. решті районів мені не траплялись.

В колекціях Зоомузею є шкірка № 145 з Балт. р.

Вінницька область. — Поширена в північних районах Кам'янець-од. окр. Проск. і в західних і північних, а також південносхідних районах. Ксенжопольський (140) знаходив цей вид у кол. Под. губ. у 1914 р. Храневич (232) знаходив на Поділлі; В. С. Виноградов (86) казує цих мишей для районів Поділля. В 1931 р. я знаходив їх у Славут., Шепет., Засл. та Роман. районах.

В колекціях зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 403 з Купелі кол. Староконст. пов. № 996—1002, здобутих Браунером в с. Хрустовій речильн. р.

Київська область. — Досить поширена, особливо в районах Поділля та лісостепу. В 1933 р. під час обстеження районів області я знаходив їх в Олевськ., Емельч., Городн., Корс., Овруцьк., Малин., Ніжин., та Ін. Вказують їх для районів Київ. обл.: Ксенжопольський (140), Виноградов (86); М. В. Шарлемань (237, 244) знаходив їх

в околицях Києва та в районах: Переясл., Борисп., а також у районах Полісся. В колекціях Зоомузею УАН є серії черепів і спиртові екземпляри № 1071, 1072 з заповідника Конча-Заспа, № 1096, з околиць Києва та шкірки № 134, 135 з заповідника Конча-Заспа № 133, 136 з околиць Києва, № 141, 144 з Житомира, № 142 з Хобен. р., № 143 з Медвед. р., № 146 з Корсуня і екз. з с. Старосілля Нижньодубеч. р.

Одеська область. — Поширена в лісах і в невеликій кількості трапляється по долинах річок і чагарниках. Проф. А. Браунер (65) знаходив їх у степах наддністрянських районів, в бережж'ї Дніпра, Буга та Чорного моря, а також у степах околиць Херсона та Одеси; в 1934 р. під час подорожі по районах Гросул., Цебрик., Захар., Жовтн. та Троїцьк. знаходив їх у невеликій кількості; крім того, в колекціях Зоомузею УАН є спиртові матеріали: № 1070 з Цебрик. р., і № 1107 з околиць Херсона.

Дніпропетровська область. — Поширена в лісах; по долинах річок і дрібних долинах, у кушах, а також по старих садках.

За даними літератури, вона поширена в бережж'ї Дніпра і прилеглих до Дніпра степах; М. Г. Мілютін (169) знаходив цих мишей у районах Дніпропетр. окр. Є деякі вказівки про наявність цього виду на Дніпропетр. у Барабаш-Нікіфорова; в 1934 р. я знаходив їх у Синельник. р. в Запоріжжі, в околицях Дніпропетровська та в Асканії-Нова.

Харківська область. — Досить поширена в лісостепових районах; у південних та східних степових зустрічається, але менше. Загалом досить звичайна тут тварина, тримається лісів. О. Мігулін (163, 158, 157) знаходив цих гризунів у районах кол. Харк. губ.; Гавриленко (93) й Зубко (105), здобули їх з районів Полтавщини. За даними Я. Зубко (105), досить поширена у районах кол. Полт. губ. В 1925—1926 р. я знаходив цих мишей у Прилуках, Полтаві та в околицях Ромен, в 1934 р. біля Шведських могил в окол. Полтави.

Чернігівська область. — Поширена по всіх районах. Виноградов і М. В. Шарлемань (225) вказують на здобуті екземпляри з Чернігів. окр. Веліканов (90а) знаходив їх в окол. Ніжина. В колекціях Зоомузею УАН є шкірки № 127—232 з Ніжен. окр.

Донецька область. — Зустрічається рідко, тримаючись річок та байрачних лісів, головню в північних та північносхідних р.

14. *Apodemus (Apodemus) agrarius* Pall. — Миша пасиста

Поширення: По всіх областях УСРР.

АМРР. — В 1934 р. я знаходив її в районах: Балт., Анан. та Кодим. в решті районів Молдаві мені не траплялись. В колекціях Зоомузею УАН є екземпляри, знайдені Крижовим (рукоп.) у Балт. р. черепи з погадок сов з районів: Балт. (3 екз.) і Кодим. (3 екз.). Крім того, є спиртові екземпляри: № 191, з Анан. р. і № 195 з Балт. р.

Вінницька область. — Зустрічається в великій кількості по всіх північнозахідних і північносхідних районах. Проф. Храневич (232) зазначає, що в 1923—1924 р. вона була дуже численна на Поділлі; І. Г. Підоплічка

Підоплічка (199, 202) знайшов черепи в погадках сов з районів кол. Шепет. окр., де вона дуже численна. В Зоомузеї УАН є черепи з Шепет. р. і спиртовий матеріал та шкірка № 162, здобуті І. Підоплічкою в Шепет. р.

Київська область. — Поширена по всіх районах. Кесслер (112) зазначає, що ця миша належить до найбільш поширених гризунів у районах кол. Київ. учебн. окр.; М. В. Шарлемань (236, 237, 244, 257) відзначає в своїх наукових працях поширення цього виду по всіх районах області; за Ксенжопольським (140) вона зустрічається в Київ. губ.; І. Підоплічка (199, 202) знаходив черепи в погадках сов у районах кол. округ: Київ, Корост., Волин., Бердич., Білоцерк., Уман.; в 1933 р. ця миша була дуже поширена в Київ. обл.

В колекціях зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 673, 1264, 1265, 1266 та шкірка № 123 з околиць Києва і заповідника Конча-Заспа, а також колекція шкірок № 116, 117, 118, 124 з околиць Києва.

Одеська область. — Поширена переважно в північних, північно-західних та північносхідних районах, а в південних районах зустрічається лише понад Бугом і на бережж'ї Чорного моря. М. В. Шарлемань (236) вказує, що миша ця водиться в кол. Херс. губ. В колекціях Зоомузею УАН є спиртовий екземпляр № 1161, здобутий Браунером в окол. Херсона, № 1217 з Кіровська.

Дніпропетровська область. — Зустрічається майже в усіх районах. М. В. Шарлемань (236) та К. Н. Россінов (207) вказують її для кол. Катерин. губ.; О. Мігулін (158) знайшов два екз. — № 738 і 702 — в Сл. Благовіщенка Запор. окр.; Барабаш—Нікіфоров (76) зазначає, що миша ця в степовій наддністрянщині трапляється рідко; Мілютін (169) вказує її для районів кол. Дніпропетр. окр. В колекціях Зоомузею є спиртові матеріали № 161—190, всього 30 екз, добутих Браунером в Олександрійському р.

Харківська область. — Поширена майже по всіх районах. Чернай (234), Сомов (212) і В. Шарлемань (236) вказують її для кол. Харк. губ.; О. Мігулін (157, 158, 163) вказує на місця знаходження її в округах: Сумськ., Харк., Валкон. та Ізюм. і зазначає, що цей вид дуже поширений по всій Харк. губ.; І. Підоплічка (202) знайшов черепи в погадках сов у районах: Лубен. та Дикан. Гавриленко (93) та Я. Зубко (105) зазначають, що миша ця поширена на Полтавщині.

Чернігівська область. — Зустрічається острівцями по всіх районах у невеликій кількості. І. Г. Підоплічка (202) знайшов черепи в погадках сов з районів: Глух. та Ніжин.; В. Шарлемань (236 та рукопис) відзначає поширення її по всіх районах області. Веліканов (90а) знайшов у погадках сов з районів Ніж окр. В колекціях Зоомузею УАН є черепи з районів: Глух., Остер., Ніжин. та Носів., а також є шкірки № 121, 122 з Ніжин. р.

Донецька область. — Поширена в північних, північнозахідних та північносхідних районах; в південних хоч і зустрічається, але дуже рідко. Аверін (1) знаходив її в кол. Староб. округі. Більше відомостей

про поширення її в області немає, а тому можна з певністю сказати, що насадка миша в межах області розповсюджена переважно в районах Старобільської округи.

15. *Microtus minutus* Pall.—Миша мала

Поширення: Зустрічається по берегах річок і боліт у всіх областях УСРР.

АМСРР.—Під час експедиції в 1934 р. я знаходив малу мишу в плавнях Дністра в районах: Слободз., Тирасп., Дубос., Рибн., Камен. та на р. Кодима в Кодим. р. В плавнях Дністра зустрічається в невеликій кількості, а в Кодим. р. на р. Кодима дуже часто. Крім того, я знайшов одно гніздо з 7 шт. малят біля р. Кодима.

В Зоомузеї УАН є черепи з погадок сов з Кодим. та Балт. р., зібрані під час експедиції автором.

Вінницька область.—Зустрічається в невеликій кількості понад річками й озерами і по болотах. Храневич (232, 233) відзначає поширення її на Поділлі і подає дані про екземпляри, зібрані в Проскур. та Кам'ян. окр., що переходять в колекціях Подільського музею; І. Г. Підоплічка (202) знайшов черепи в погадках сов з районів Староконст., Любар., Ярмол., Вінн., Проскур., Жмерин. та Шник. В колекціях Зоомузею є 94 черепи з перелічених районів і шкурки № 234 з Конст. р., № 402 з кол. Чичельн. р. с. Хрустова.

Київська область.—Дуже поширена. Кесслер (112) вказує, що в кол. Київ. губ. її менше, ніж інших видів і зазначає, що вона живе на полях разом з польовками під копицями хліба; М. В. Шарлемань (236) знаходив малу мишу в Київській губ., але разом з цим він зазначає, що ареал її мало вивчений; І. Г. Підоплічка (199, 202) знаходив черепи в погадках сов у районах: Київ., Бариш., Корост., Малин., Городн., Радом., Новоград-Вол., Іванк., Білоцерк., Звенигор., Шевченк. та Шполян. В 1930 р. я знаходив їх у районах: Олевськ., Чорноб., Город., Емельч., Словеч., Овруцьк. та Хабен. В 1933 р. під час обстеження мишовидних гризунів Київ. обл., я знаходив їх у районах: Ружин., Попіл., Андруш. та Білоцерк.; в решті районів знаходив їх в меншій кількості по долинах річок, у куцах та біля річок. В колекціях остеологічного відділу Зоомузею УАН є черепи з районів: Київ., Баришів., Коростен., Малин., Городн., Радом., Новоград-Вол., Іванк., Білоцерк., Звенигор., Шевченк. та Шполян., а також шкурки № 232, 229 з окол. Києва, № 161 з ст. Миронівки і 5 екз. з с. Старосілля Нижньодубеч. р. (спирт. мат.).

Одеська область.—Зустрічається зрідка—лише понад річками, озерами та болотами. А. Браунер (65) знаходив її в Одес. обл., Огнев (184) подає для Одес. обл. В колекціях Зоомузею УАН є черепи з Первомайськ. р. Любашів. та Благодат. районів.

Дніпропетровська область.—Поширена лише в північних районах і дуже рідко трапляється в південних. В. Шарлемань (236) вказує її для кол. Катеринос. губ.; Барабаш-Нікіфоров (76) каже,

що вона трапляється дуже рідко в районах Дніпропетр. обл., І. Г. Підоплічка (202) подає відомості про місця знаходження цього виду в районах: Кірово., Далино-Кам'янськ. В Зоомузеї УАН є черепи з районів Кіров., Кам'ян. та Запоріжжя.

Харківська область.—Зустрічається майже по всіх районах, у північній і північнозахідній частині частіше, ніж у східних та південносхідних. В. Шарлемань (236) вказує її для кол. Харк. губ. За спостереженнями О. Мігуліна (155, 157, 158, 163) для Харк. обл. це є звичайний вид; у колекціях згаданого автора та СТАЗРО є екземпляри з Рогані кол. Харк. пов., х. Ворчани кол. Валк. пов. (4 екз.); Гавриленко (93) та Зубко (105) знаходили цю мишу на Полтавщині; І. Г. Підоплічка (202) знайшов рештки черепів у погадках сов з районів: Лубен., Дикан., Куп'ян. та з окол. Харкова. В Зоомузеї УАН є черепи з районів: Харк., Глух., Дикан. та Лубен.

Чернігівська область.—Зустрічається скрізь по берегах річок і боліт. За І. Г. Підоплічкою (202, 199) найбільш поширена на Поліссі. І. Підоплічка знайшов її у погадках сов з районів: Ніж. окр. (Носівська с.-г. дослідна станція), Новобасан. та Глух. р. Великанов (90а) знайшов її в Остерському р. на р. В'юнци. Зустрічається часто в болотах згаданої річки. В Зоомузеї УАН є черепи з Остер., Ніжин., Бобров., Носів., Козел. та Глух. районів. В 1934 р. за даними ФУСУ кількість її в районах області значно збільшилась. В колекціях Зоомузею УАН є шкурки № 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231 з Ніжин. р.

Донецька область.—Поширена в незначній кількості; А. А. Мігулін (163, 157, 158, 162, 166) малу мишу вказує для Артемівська (2 екз. одержані від Вальха). В Зоомузеї УАН є черепи з зазначених місць.

16. *Rattus norvegicus* Erxleb.—Звичайний щур

Поширення: Звичайний щур самий численніший з тварин, поширених по всій земній кулі і зокрема в нас в УСРР. Опрацьовуючи матеріали в Київському Сан-Бактінституті щодо плодючості кількісного складу щурів по окремих місцях УСРР, я одержав при допомозі Обл. О. И. С. та ФУСУ як цифрові дані, так і живий матеріал, над яким працюю протягом п'яти місяців. В наслідок детального опрацювання можу подати такі відомості: найбільша кількість цього гризуна припадає на міста: Одеса, Київ, Миколаїв та Маріуполь; менша: на Запоріжжя, Дніпропетровськ, Харків, Полтава, Ізюм, Черкаси, Чернігів і Житомир. В решті міст кол. окружних центрів їх ще менше. По густоті заселення території щурами, можна відмітити місця або райони, розташовані понад Дніпром та приморські райони (переважно портові міста та пароплавні пристані).

В колекціях Зоомузею УАН є спиртові матеріали № 1073—1076, здобуті проф. Браунером в с. Хрустовій Под. губ., Васильєво Олександр. пов. кол. Катерин. губ., Голованівки Под. губ., Херсона, Одеси, Кіровська, з Київ. обл. В колекціях шкірок екземпляри з Київ. обл. Черніг., АМСРР та Одеської області.

17. *Rattus rattus* L. — Шур чорний

Поширення: В межах УСРР у Київ., Одеськ. та Вінн. обл.

Київська область.— Кесслер (112) знаходив його в Києві; разом з цим автор відзначає, що в 1850 роках в Києві водився лише чорний шур; Ксенжопольський (140) знаходив його в кол. Новоград-Волин. окр.; М. В. Шарлемань (259а) у Києві, Огньов (180) у 1907 р. теж у Києві; О. П. Корнеєв (136а) на Поліссі в Нородицькому р. В колекціях КДУ в О. П. Корнеєва є 3 шкурки з Київ. обл.

Вінницька область.— Знайдено Ксенжопольським (140) у Любарському участку в 1915 р.; В. Храневич (232) вказує його як рідкого звірка для Поділля.

Одеська область.— Браунер знайшов під час дослідження портових шкідників м. Одеси (36); в 1902 р. Нордман (173а) вказує місця його знаходження в межах Чорноморського побережжя та в 1853 р. в Херсоні.

В межах СРСР є відомості про підвиди цього шура: 1) типова форма *Rattus rattus rattus* L., 2) індійський рудий шур *Rattus rattus rufescens* G. та у, 3) Александрійський шур *Rattus rattus alexandrinus* Geoff. st-Hill, знайдений в Криму, Одесі, Херсоні.

18. *Mus musculus* L. — Хатня миша

Поширення: Зустрічається по всіх областях України, тримаючись житла людини і найближчих околиць.

АМСРР.— В 1934 р. я знаходив її в усіх районах АМСРР. Але кількісне співвідношення її по районах міняється. В районах Слободз., Тирасп., Григоріоп., Дубос. та Кр.-Окнянському зустрічається рідко, в Рибницьк., Камен., Кодим., Бірзуль., Балт. та Анан. Частіше іноді в городах і полях поблизу сіл.

В Зоомузеї УАН є спиртові екземпляри № 954—976 з Тирасп. р.; № 1277 з Григоріоп., № 1280 з Дубос., № 1279 з Слободз.

Вінницька область.— Поширена в усіх районах. Ксенжопольський (138, 139, 140), В. Храневич (232) та І. Г. Підоплічка (199, 202) знаходили її в Староконст., Любар., Деражн., Проскур., Ярмолин., Бахмутов., Кальня-Деражн., Вінн., Жмер., Тульч., Бершад. та Гайс. районах. У 1931 р. я знаходив їх у районах Шликів. та Крижоп., де в ці роки вона була дуже численна.

В Зоомузеї УАН є 171 черепів, знайдених в погадках сов згаданих районів, а також спиртові екземпляри № 977—995 з Хрустової Чечильницького району і шкурка № 233 з Констян. р.

Київська область.— Під час обстеження районів щодо зараженості мишовидними гризунами в 1933 р. я зустрічав хатніх мишей майже в кожному селі. Крім того, літературні вказівки М. В. Шарлеманя (253, 257), І. Г. Підоплічки (199, 202), а також здобуті мною дані в 1933 р. і колекційний матеріал у Зоомузеї УАН дозволяють констатувати, що миша ця дуже поширена по всіх районах області. В колек-

ціях Зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 122, 1256, 1258, 1259 з околиць Києва та Гористого, шкурки № 163,—165, 176, 232 з Київ. р. і № 214 з с. Вишевич Радом. р.

Одеська область.— Знайдена проф. Браунером (65) в Одесі; І. Г. Підоплічка (202) знайшов її в погадках сов у Знам., Ново-Бузьк. та Снігір. районах; крім того, в „Бюллетене о вредителях с. х. и мерах борьбы с ними“ № 1, за 1913 та 1914 роки в статтях Вальха, Росінова, Аверіна є цілий ряд вказівок на місця знаходження хатньої миші в сучасних адміністративних межах Одеської області. Крім того, в 1934 р. я знаходив їх у Гросулів., Роздельн. та Жовтн. районах.

Отже, беручи на увагу літературні дані і фактичний матеріал Зоомузею УАН, можна зробити висновок, що хатня миша зустрічається в невеликій кількості по всіх районах Одеськ. обл., але в південнозахідних районах її дуже мало. Тут замість *Mus musculus* поширена *Mus musculus hortulanus* Nordmanni.

В колекціях Зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 376, 381, 422—423 з Костянтинодарівки Одеськ. окр., № 377, 382, 380, 420 з Дутчина Херс. окр., знайдені проф. Браунером.

Дніпропетровська область.— Поширена по всіх районах; Барабаш-Нікіфоров (76), Мілютин (169) та ін. автори вказують її для всіх районів області. В Зоомузеї УАН є черепи з районів Н.-Троїцьк., Асканії-Нова, Херсон., Ново-Моск. та Дніпропетр. і спиртовий екземпляр № 1142 з Васильєва Олександр. р.

Харківська область.— В. Г. Аверін (1), О. Мігулін (163, 158), Гавриленко (93) та Зубко (105) знаходили її по всій території Харк. обл. В Зоомузеї УАН є черепи з околиць Харкова, Лубен, Полтави та ін.

Чернігівська область.— Звичайним звірком для р. області. Зоомузеї УАН є черепи з Ніжин., Носів., Бобров., Глух. та Остер. районів і шкурки № 202—213, 225—231 з районів Ніжен. окр.

Донецька область.— Є звичайною для р. обл. В Зоомузеї УАН черепи з Ст.-Башів. р.; в червні 1935 р. я знайшов два екземпляри в Маріуполі.

19. *Mus musculus hortulanus* Nordmanni. — Курганчикова миша

Поширення: По всій території УСРР, за винятком північних районів Київської і Чернігівської обл.

АМСРР.— в 1934 р. я знаходив цю мишу під час експедиції по всіх районах Молдавії. Кількісний склад її по окремих районах різний. В Слободз. р. вона становить до 30 % загальної кількості польових мишовидних гризунів; в Тирасп. та Дубосар., за моїми підрахунками до 15%, в Григоріоп. й Каменськ. до 20%, в Рибн., Кодим., Балт., Бірз. та Анан. зустрічається менше ніж польовка сіра. Із згаданих районів у Зоомузеї УАН є шкурки та спиртові матеріали № 1110—1114, 1115, 225, 507—514, 192—351, спиртові екземпляри і шкурка № 96 з Тирасп. р., № 223, 668 з Балт. р. № 652 з Анан. р.

Вінницька область. — Поширена не в усіх районах. А. В. Ксенжопольський (140) зазначає, що ці миші зустрічаються по всій кол. Под. губ.; В. Храневич (232) подає відомості, що вони є звичайні для південної частини районів Поділля — Липов. р.; в 1931 р. я знаходив їх у Шпик. та Тульч. р. В колекціях Зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 1268 з Поділля, № 428 з Жмерин. р., № 429, 440, 450—468 з Хрустової Чечильн. р.

Київська область. — Оселює лише південносхідні райони. М. В. Шарлемань (253, 257) знаходив її в 1914 р. в кол. Уман. та Бердич. пов. в садах та городах. 1933 р. я здобув два екземпляри в Ружин. р., крім того під час обстеження районів області восени цього ж року знаходив цих мишей у районах: Попільнян. й Богусл. В колекціях Зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 1224, 1225 та шкірки № 166—180.

Одеська область. — Зустрічається по всіх районах А. О. Браунер (65) зазначає її для сучасних адміністративних меж Одеськ. обл.; Б. С. Виноградов та Оболенський (84, 85, 86, 87) вказують на поширення цього виду в Одеськ. обл.; Фалькенштейн (227, 228, 229) — для районів Одеськ. обл., де вона зустрічається в масовій кількості. Крім літературних вказівок, я в 1934 р. під час роботи експедиції, проїжджаючи в суміжних з АМСРР районах Одеськ. обл., знаходив цих мишей у районах: Гросул., Роздільн. та Зельц. В колекціях Зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 1116, 1109—1121 з Васильевки Вознес. р., № 526—540, 552, 553 з околиць (Кіровська, № 491—502 з Гаврилівки В.-Олександр. р., № 424, 388—392 з Роснополя Одеської окр., № 426 з Константинодарівки Одеськ. окр., № 555—564, 1124—1126, 1134, 1137, 1143, 469, 1144 з околиць Одеси, № 5765—571 з Рокландрівки кол. Херсон. окр., № 603—643 з околиць Херсона; № 1220, 1221 з околиць Кіровська і шкірки № 188 з с. Буркути Дніпров. пов., № 191 з Солано-озерної дачі Херсон. окр.

Дніпропетровська область. — Поширена по всіх районах. О. Мігулін (157, 158) вказує її для степової частини України, кол. Артем. окр.; Браунер знаходив цих мишей у Мелітоп. окр.; я під час своєї подорожі до Асканії-Нова в 1934 р. знаходив їх у Запоріжжі, Дніпропетровську (біля моста на полях) і в Ново-Троїцьк. р.

В колекціях Зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 445—449, 543—551, 554 з Васильєва Дніпропетр. р.

Харківська область. — На підставі даних О. Мігуліна (163) зустрічається по всіх районах області, як у степових, так і в лісових. Згаданий автор посилається на свій колекційний матеріал з Сумської окр. в м. Ракитне, П'ятицьке), Суми, с. Полубовтока цієї ж округи; Гавриленко (93) та Зубко (105) зазначають, що миша ця досить поширена на Полтавщині.

Чернігівська область. — Знайдено в Глух., Ніжин. та Ромен. районах. В колекціях Зоомузею УАН є шкірка № 181, з Ніжин. р.

Донецька область. — Зустрічається по всіх районах: Мігулін (158, 163) знайшов її в кол. Маріупольській окр. В колекціях згаданого

автора є екземпляри № 735, 729 з Маріуп. окр. Крім того, автор знаходив їх у Староб. окр.

В колекціях Зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 474, 475, 478 з м. Керменчика Маріуп. окр.

20. *Mus Sergii* Valch. — Курганчикова миша

За даними О. Мігуліна (167) згаданий вид мишей поширений у степовій смузі України від Дністра до меж Північного Кавказу й Криму. В межах УСРР він подає відомості про колекційний матеріал *Mus Sergii* з околиць Артемівська.

Через відсутність в Зоомузеї УАН матеріалу для порівняння *M. Sergii* з подібною їй *Spicilegus petunyi* (тип Угорщини) я не можу її описати, а тому про виділення згаданого виду мишей у самостійний вид питання лишаю відкритим.

21. *Spalax microphthalmus* Güld. — Зінське щеня або сліпець

Поширення: В межах України поширений по всіх областях в лісо-степовій і степовій частинах.

АМСРР. — В районах Молдавії я знаходив його по вигонах і в лісах Балт., Кодим. та Анан. районів. Проф. Браунер (65) знаходив його в Тирасп. р.; в О. Мігуліна (167) є екземпляр з с. Жеребково Анан. р.

Вінницька область. — Поширений у південних та південносхідних районах; крім того зрідка зустрічається і в північних, північнозахідних і північносхідних. В. Храневич (232) подає відомості про поширення його на Поділлі, але відзначає, що зустрічається він тут не часто. Г. Бельке також указує на знаходження його біля Кам'янця. За Кесслером він найбільш поширений на півдні Поділля, де автор спостерігав їх біля самого берега Дністра. Браунер (46) знайшов рештки сліпця біля м. Шпикова. Ксенжопольський (140) добув його в 1914 р. в окол. м. Любара теперішнього Любар. р.

Літом 1931 р., перебуваючи на Поділлі, я знаходив його в районах: Шпик. й Тульч.

Київська область. — Трапляється зрідка, лише в південних, південносхідних та південнозахідних районах. На Поліссі цього гризуна зовсім не знайдено. Кесслер (112) вказує його для кол. Київ. губ., а також знайшов його в районах кол. Волині. Ксенжопольський (140) вказує з околиць Житомира і м. Горбаші (Андрушівки) кол. Житом. М. В. Шарлемань (244) знаходив їх в окол. Києва (Пуща Водиця). І. Підоплічка (1946, 199) знайшов цей вид в окол. Києва (Пуща Водиця), а також в окол. с. Білич і Святошина біля Києва. В 1929—1931 р. я знаходив їх у с. Кам'янці біля Житомира, в Городи. р. і в 1934 р. в окол. Києва.

Одеська область. — Досить поширений, особливо в південних та південносхідних районах. А. Браунер (65, 46.) знайшов їх у степах на схід від Дніпра в районах кол. Одеськ. губ.; О. Мігулін (158, 162, 167) вказує на наявність в його колекціях екземпляра № 686 з окол.

Первомайська та з лівого берега Дніпровського лиману. Б. Віноградов (86) подає місця знаходження цього виду в кол. Херсон. губ. І. Підоплічка (109) знаходив їх у Первом. та Кіровськ. р., де ці звірята є звичайні. В колекціях Зоомузею УАН є спиртові екземпляри № 721, з окол. с. Петровіровки Жовтн. р. біля р. Куяльника і № 720, з околиць Люсдорфа.

Дніпропетровська область. — Дуже поширений, населяє майже всі райони, але в північних р. зустрічається рідше, ніж у південних. Проф. А. Браунер (65, 46) знаходив цих гризунів у степах. О. Мігулін (158, 157, 161, 167) здобув екземпляр № 368 з с. Устинівки кол. Олександр. округи (Запоріжжя); Барабаш-Нікіфоров (76) зазначає, що вид цей на Дніпропетровщині досить поширений, Б. Віноградов (86) теж відзначає поширення його на Дніпропетровщині. В 1934 р. в Запоріжжі та Асканії-Нова я знаходив їх кротовини.

В колекціях Зоомузею УАН є екземпляр № 719, здобутий проф. Браунером в окол. с. Васильєво Новомоск. окр.

Харківська область. — Поширений переважно в південних і південносхідних районах, а також трапляється і в решті районів. Кесслер (112) знаходив цих гризунів у кол. Хорол. окр. Полт. губ.; Чернай (234) вказує, що вид цей водиться по всій кол. Харк. губ.; Н. Сомов (212) теж відзначає поширення його в кол. Харк. губ.; В. Аверін у 1915 р. (1) знаходив їх у районах кол. Харк. губ., особливо в південній частині; О. Мігулін (167, 159) знаходив їх у лівобережній частині в районах Ізюм. і Куп'янськ.; крім того в колекціях згаданого автора є екземпляри № 362 з с. Бородачне кол. Ізюм. пов., № 371 з Огульці кол. Валков. пов. і № 107 з околиць Харкова. Разом з цим автор відзначає, що вид цей дуже поширений у районах кол. Харк. губ., зокрема в південносхідних, де поля бувають цілком перериті їх норами. Б. Віноградов (86) та Н. Гавриленко (93) вказують на чимале поширення цього гризуна в районах Полтавщини й Харківщини; І. Підоплічка знаходив їх у соснових борах на Черкащині.

Чернігівська область. — Знайдено в Остер. р. М. В. Шарлеманем (262) і І. Підоплічкою (останній знайшов їх у копальному стані); сучасних колоній їх у межах області більше не знайдено.

Донецька область. — Досить поширений, особливо в степових районах. О. Мігулін (167) знаходив їх на Старобільщині і вказує на екземпляр колекції СТОЗРА № 366 з Стрілецького заводу Староб. окр. Г. Висоцький (91) знаходив їх у Великому Анадолі (північна частина кол. Маріуп. пов. коло водогону Кальміуса, Б. Віноградов (86) вказує на поширення цього виду в районах області. В 1935 р. під час експедиції УАН, я знайшов 4 сліпці в околицях Маріуполя (екз. № 354, 355, 256, 357 з Кам'яних могил, Володар. р.).

Поширення сліпців в СРСР

В межах УСРР знайдено сліпця в вищенаведених місцевостях по областях, який утворює декілька відмін: по даним Браунера є дві

відміни, які поширені в степах на схід від Дніпра *Spalax microphthalmus* G ü l d. (*Spalax typhlus*, *Spalax palasii* Nordm.), і *Spalax hungaricus* Nehringi; О. Мігулін вказує, що *Spalax microphthalmus* G ü l d. населяє лівобережжя, що поширений в степу, та в лісостепі, а на правобережжі населяє *Spalax monticola* Nehr.; в східних районах Поділля поширені *Spalax polonicus* Mehely. Звичайно з думкою О. Мігуліна про відсутність *Spalax hungaricus* Nehr. на правобережжі погодитись можна.

ХОВРАХИ

Зайнята ховрахами площа починається від західного кордону кол. Австро-Угорщини і проходить безперервною смугою через усю європейську та азіатську частини СРСР аж до берегів Охотського моря: північна межа поширення проходить між 50° і 60° північної широти в західному Сибіру і європейській частині СРСР, південна межа — по північному берегу Чорного моря, Малій Азії і Каспійському морю, приблизно по 45—46° північної широти і далі по Уральській, Тургайській та Акмолінській областях до Семипалатинська, де повертає на північ і переходить за 50° північної широти.

22. *Citellus citellus* L. — Ховрашок західноєвропейський

Поширення: За літературними даними і фактичним матеріалом Зоомузею УАН можна встановити ареал західноєвропейського ховраха. В межах УСРР він зустрічається лише в Вінниц. обл. в західному лісостепу на лівому боці Дністра.

В. Храневич (233а, 232) вказує на поширення його в західних і південносхідних районах Поділля — в наддністрянській смузі — в кол. Кам'ян. окр. і далі аж до обширу південного передстепу; Мігулін (157, 158, 161, 167) відзначає місця знаходження його в кол. округах Тульчин. і Могил. та в Ямпільськ. р. І. Г. Підоплічка знайшов цей вид біля с. Стрільники на межі між Тульч. та Могилів-Под. окр. біля с. Джурич. р. кол. Могил. окр. М. О. Вернер (90) здобув п'ять екземплярів біля с. Джурич. р. і три біля с. Борівка Бабчин. р. й коло с. Гонорівка Могилів-Под. окр. в околицях м. Томашполя та с. Стрільників Шпиків. р.

В Зоомузеї УАН є шкірки, черепи та спиртові матеріали з таких місць:

екземпляр № 3 — здобутий проф. Браунером в Чичельн. р. з с. Хрустове (спиртовий матеріал) і шкурки, передані Зоомузеєві Вервером з Томашполя (№ 20, 30. VIII 1928 р.), з с. Борівка Могил.-Под. окр. (№ 21 ♀ 29.V 1928 р.), з с. Гонорівка Ямпільськ. р. (№ 22 ♂ 17.V 1927 р. № 19 (24.IV 1928 р.) з с. Борівка Могил. окр.

На підставі наведених літературних вказівок, колекційного матеріалу в Зоомузеї і особистих спостережень я можу уточнити сучасний ареал західноєвропейського ховраха в межах УСРР.

Як уже сказано, він поширений виключно в Вінницькій області в таких районах: Смотричськ., Оринів., Кам'ян., Ново-Ушицьк., Мур-Куринів., Могил., Ямпільськ., Чечельн., Чернів., Шепетівському, Джуричськ.

Про поширення цього ховраха за межами УСРР подаються відомості в працях: Виноградова (86), Оболенського (175), Браунера (26,65), Шарлеманя (237), Мігуліна (157) та Бобринського (73), які вказують його для Південної Німеччини, Чехословаччини, Австрії, Угорщини, Південної Польщі, Румунії, Болгарії, Турції (Константинопіль), Бесарабії. Браунер здобув їх у Сорокському пов. Бесарабії. Ці екземпляри передані Зоомузеєві УАН (№ 114, 108, 109, 110, 111, 112, 113).

23. Citellus suslicus Güld.—Ховрах краплистий

Поширення: В межах УСРР поширений у Вінн., Київ., Черніг., Харк., Одеськ. (у правобережній частині) АМСРР, Дніпропетр. на правому березі Дніпра і в Донецьк. обл. (лише північна частина), починаючи від Лиманського району, далі межа поширення його проходить на схід по р. Донець аж до Луганського р.; на північ заселює всі райони.

АМСРР.—Чернай (234), Кесслер (112) вказують на місця знаходження цього ховраха в кол. Балт. пов. на березі р. Дністра; Браунер (65) подає дані про поширення його в районах кол. Тирасп. пов. За моїми обстеженнями АМСРР у 1934 р. він поширений у Слободз., Тирасп., Григоріоп., Дубосар., Окнянськ., Камен. районах і в решті районів зустрічається лише окремими острівцями.

В Зоомузеї УАН є екземпляри № 8, 19, 21 з х. Артеминок кол. Тирасп. пов., № 25 з окол. с. Солицька цього ж повіту, № 2, 17, 56 з Дубосар. р.

Вінницька область.—Про поширення цього виду у Вінницькій області є вказівки в працях Ксенжопольського (137, 138, 139, 140), Храчевича (232, 233, 233а), які знаходили його в кол. Староконст. та в Заславськ. пов. Крім того, В. Храчевич знаходив на Поділлі в районах Гайсин., Тульчин., Могилів., Кам'ян., Жван., Довжицьк., Оринів., Смотрич. та Ст.-Ушицьк.; Аверін (16а) указує на знаходження його на Поділлі. За матеріалами Союзпушнини та ФУСУ, а також за матеріалами, які я зібрав під час обстеження по області в 1932 і 1933 рр. можна встановити сучасний ареал цього ховраха у Вінницькій області, який охоплює такі райони: Чернов., Гайсин., Трост., Пісчан., Волоч., Криж., Бердич., Кам'ян., Могил., Город., Томашп., Ямпільськ., Оринів., Миргород., Старо-Ушицьк., де їх дуже багато; в решті районів ховрахи зустрічаються окремими острівцями. Отже можна сказати, що ховрашок краплистий поширений у всіх районах області. В західних районах, починаючи від Чемерівецького, в напрямку до Балти проходить смуга, на якій зустрічаються обидва види ховрахів — західноєвропейський і краплистий. Ареал краплистого ховраха охоплює суміжні округи Польщі, особливо з Фрідріх. р. Вінн. обл. УСРР.

Київська область.—Кесслер (112) зазначає, що краплистий ховрашок поширений на всьому просторі, починаючи від Василькова до меж кол. Херс. губ.; Зверозомб-Зубовський та Бай (110) подають відомості про поширення цього виду ховраха в кол. Звенигор. пов. та в околицях с. Болтишки кол. Чигир. пов.: М. Шарлемань (244) подає дані про поширення ховрахів в околицях Києва, в Васильк. р. під Білою Церквою та с. Броварах кол. Остер. пов.; Ксенжопольський (140) в своїх працях згадує про місця знаходження цього виду на Волині; Підплічка (195, 199) знаходив його на правобережжі в Макарів. і Билів. р. і біля с. Броварів на лівобережжі р. Дніпра в Зоомузеї УАН є екземпляри № 7, 9, 26, 58, 124, 118 з кол. Волин. губ.; № 10 з с. Бутанка кол. Уман. пов. № 12, 14 з окол. с. Стайки кол. Київ. окр. Крім того, на протязі 1932, 1933 та 1934 р. я мав змогу обстежити деякі райони Київ. обл. (Малин., Ружин., Боришп. та ін.) щодо поширення шкідливих гризунів. Всі наведені літературні дані і фактичний матеріал Зоомузею УАН, а також матеріали, зібрані мною під час обстеження, дозволяють уточнити ареал краплистого ховраха в Київській області, а саме, він поширений в таких районах: Бабан., Уман., Христин., Манастир., Орат. Жашк., Звенигор., Букськ., Тальнян., Златоп., Шполян., Лисян., Таращан., Богуслав., Корсунь-Шевченк., Чигирин., Смілян., Петрів., Черкаськ., Погребищ., Чернобаїв., Золотон., Канів., Переяслав., Гельмязів., Миронів., Рокитян., Кагарл., Васильк., Ржищів., Баріш., Фастів., Ружин., Борисп. В решті районів, як північних, так і північнозахідних, ховрахи не зустрічаються. Щодо кількісного заселення площ, то найбільше жилих нір припадає на райони: Баріш., Гельмязів., Золотон., Черкаськ., Чернобаїв., Букськ., Жашків., Корсун., Лисян., (частково), Канів., Смілян., Таращан., Тальнян., Уман., та Христин.

Одеська область.—Нордман (173а) подає відомості про поширення краплистого ховраха, починаючи від р. Прута до Дона, але не визначає видів ховрахів, хоч і згадує про можливість існування двох видів; Чернай (234) вказує на знаходження його біля Хорола та Одеси; Браунер (37, 65) знаходив цього ховраха, поширеного по всій кол. Херсон. губ. в таких кол. повітах: Одеськ., Херсон., Миколаїв. та Єлисаветград.; Мігулін (157, 158, 161, 162, 164, 167) вказує його з околиць Одеси та подає відомості про поширення цього виду в степовій частині правобережжя р. Дніпра в округах Миколаїв., Херсон. та Одеськ. аж до самого правобережжя Чорного моря. За даними згаданого автора 1927 р. ховрашок цей був дуже поширений у Новобуг. та Баштан. р. Одеськ. обл. В колекціях автора є екземпляри № 457, 464 з Миколаїв. окр. Аверін (16а), Волянський (89) і Підплічка (199) вказують на поширення його в Одеськ. обл. В Зоомузеї УАН є екземпляри № 23, 27, 29, 31, 34, з окол. с. Гаврилівки Херсон. пов. та № 36, 48, 40 22, з околиць Херсона, № 13, 5, 20, 47, 57, 119, 120, 121, 122 з околиць Одеси і № 55 з околиць Константинограда, № 16, 37, 49 з Карагач Одеськ. пов., № 45 з Константинодарівки кол. Одеськ. пов., екземпляри № 24, 32, 33, 35, 39, 44, 117 з кол. Єлисаветграда (тепер, — Кірова, № 11, 19 з Овідіополя

і № 15, 28, 38 з Тернової. На основі літературних вказівок про окремі місця знаходження краплистого ховраха і фактичного матеріалу в Зоомузеї УАН і власних спостережень в окремих районах Одеської області можна уточнити ареал краплистого ховраха, який поширений, головню, в таких районах: Одеськ., Гросулівськ., Роздільн., Скадоз., Кахів., Херсон. Кіров., Н.-Миргород., Н.-Україн., Братськ., Бобрин., Компан., Первом., Вознесен., Берез., Доманів., А. Іванів., В. Олександрів, Калінідорф., Снігірив., Баштак., Н. Бузеск., Ровнян., Хмелів., Любишів., Троїцьк., Цебрик., Гарбуз., Добровелич., Благаєв., Т.-Березан., Красноозер., Врадіїв., Миколаїв., Комінтерн., Зельтцьк., Устимів.

В згаданих районах ховрахи трапляються в масовій кількості, а в решті районів поширені менше, крім лівобережних, де поширений ховрах сірий.

Дніпропетровська область. — Кесслер (113, 114), Черная (234) і Оболенський (175, 174) вказує на поширення краплистого ховраха на Дніпропетровщині; Браунер (32, 65) знаходив його в кол. Херсон. губ. на правобережжі Дніпра. Виноградов (81) подає відомості про поширення його на кол. Катеринославщині; Аверін (15, 16а, 5) знаходив його на Дніпропетровщині, Мігулін (161, 157, 158, 155, 166, 167) на правобережжі Дніпра, на Дніпропетровщині. Крім того, в колекціях згаданого автора є екземпляр № 359, здобутий в 1926 р. на острові Хортиця кол. Запор. окр.; Мілютін (119, 170) знаходив їх на Дніпропетровщині, і відзначає, що сірий ховрах охоплює правобережний степ України і краплистий особливо поширений в масовій кількості в правобережній частині Дніпропетр. окр. в колекціях автора є з цієї округи 45 екземплярів; Барабаш—Нікіфоров (76) вказує на поширення краплистого ховраха на правому боці Дніпра, в степовій наддніпрянщині (кол. Катеринославщині). Фалькенштейн (228, 229) на підставі матеріалів обстеження відзначає поширення ховрахів в Дніпропетровській області на правобережжі Дніпра. В Зоомузеї УАН є екземпляри № 14, 116 з Мишурина кол. Верхньодніпр. пов.

Поширення цього виду в межах Дніпропетровської області охоплює такі райони: Верхньодніпр., Дніпропетр., Солонян., Токмак. та правобережну частину Запор., Нікоп., Сталіндорф., Софіїв., Апостол., правобережну частину, Високоп., Кривор., Долин., П'ятихат., Ново-Празьк. та Олександрійськ. Загалом можна сказати, що краплистий ховрашок заселює всі райони області на правобережжі Дніпра, а на лівобережжі поширений у Царичан. р. і зрідка трапляється в Кам'ян. р.

Харківська область. — Кесслер (113, 114), Черная (234) відзначають місця знаходження краплистого ховраха на Кременчуччині над р. Ареллю та Дніпром; Мігулін (157, 158, 161, 162, 164, 168, 167), досліджуючи райони теперішньої Харків. обл. знаходив краплистого ховраха в Ізюм. окр. та на північ від р. Донця, а також знаходив їх в кол. Харк. пов., північній частині Полт. окр. в Прилуках, на Роменщині, Сумщині, лівобічній Черкащині, Кременчуччині; в колекціях згаданого автора є екземпляр № 37 з Шишанів Полт. окр.; Аверін (2, 1, 4, 5, 12, 15) знаходив цей вид у північній частині Полт. окр., в Зміївському пов.

Оболенський (174) вказує на поширення його в кол. Константиногр. пов. в Карлівці, в усіх південних кол. пов. Харк. губ.; Гавриленко (93) та Зубко (105) подають відомості про поширення його в кол. Полт. губ., особливо в Решетилів. та Шишацьк. р., де Зубко здобув 8 екземплярів. В колекціях Зоомузею є екземпляр № 11 з Руської Лозової кол. Харк. пов.

Краплистий ховрах поширений у Харківській області, в районах: Близнюків., Барвінк., Петрівськ., Лозов., Сахнов., Красногр., Карлів., Ізюм., Решетил. та Хорол., де зустрічаються обидва види — краплистий, і сірий. В решті районів живе лише ховрашок краплистий.

VII. Чернігівська область. — Аверін (16а) подає відомості про розповсюдження краплистого ховраха в Чернігівській області; Оболенський (174) вказує на розповсюдження краплистого ховраха в Чернігівській губ. біля с. Горієвка бувш. Конотопського повіту; Шарлемань „Предварительные сведения о млекопитающих Черниговской области“ (рукопис) знаходив краплистого ховраха, у великій кількості на південь від Ніжинського району.

В колекціях Зоомузею УАН є екземпляри № 15, здобуті Зубаровським в околицях Ніжина Чернігівської області 2. V 1929 року. Сучасний ареал краплистого ховраха в Чернігівській області, охоплює такі райони: Ніжинський, Путівльський, Роменський, Бахчанський, Недригайлівський, Конотопський, Борзнянський, Менський, Прилуцький та Сновський. В решті районів області ховрахів не виявлено. Є лише окремі місця знаходження ховрахів у Буринському та в районі Шосток.

Донецька область. — Ця область мало вивчена щодо її фауни. Хоч є окремі вказівки Кесслера (112, 113, 114), Черная (234) про поширення краплистого ховраха в теперішній Донецькій області. Аверін (16а) відмічає, що краплистий ховрашок поширений в північній частині Донецької губ. в округах: Старобільській та частині Артемівській. Мігулін (157, 158, 167, 155, 161, 164) в своїх працях подає відомості про поширення краплистого ховраха в Старобільській окрузі та в північній частині Артемівського і Луганського округів. Крім літературних відомостей, я зібрав матеріали по обслідуванню по лінії ФУСУ за 1934 р. по Донецькій області та матеріали особистих спостережень, які я маю в своєму розпорядженні, що дають мені можливість встановити ареал краплистого ховраха в таких районах області: в Олександрівському, Покровському, Ниж.-Дуванському, Сватовському, Білокуракінському, Н.-Ас-траханському, Лиманському, Рубіжанському, Н.-Айдарському, Верх.-Тепликівському, Біловодському, Старобільському, Н.-Псковському, Білогуцькому, Марківському та Міговському. В цілому можна сказати, що краплистий ховрах в Донецькій області поширений в північній частині області від річки Донець на північ до Воронізької області РСФСР і на схід за межі УСРР, на південь розповсюджений лише ховрашок сірий, де краплистого зовсім не зустрічаємо. В межах УСРР краплистий ховрашок, утворює за Мігуліним три підвиди *Citellus suslicus suslicus* Guld. Ховрашок рябий дінський, який населює степ на північний схід від р. Дінця; *Citellus*

suslicus averini Migulin ховрашок рябий лісостеповий, який населяє лісостеповий і степовий край; *Citellus suslicus meridio-occidentalis* Migulin, що населяє степовий край правобережжя. В Чернігівській області можливе знаходження *Citellus suslicus guttatus* Pall.

24. *Citellus pygmaeus* Pall. — Ховрах сірий

Поширення; В межах УСРР зустрічається головно в степах, на схід від Дніпра, в напрямку до Волги; північна межа починається від північної частини Дніпропетровської південної частини Харківської області і тягнеться аж до південних частин РСФСР, на південь доходить до бережжя Чорного й Азовського морів, захоплюючи і степовий Крим.

Харківська область.—Кесслер (112, 113) відзначає: в північній частині є поширення його в кол. Харк. губ. Згаданий автор вказує на колекційний матеріал в Київ. держ. унів., з районів Хорол. Золотов. та Константиногр. кол. Полт. губ.; проф. Чернай (234) знаходив сірого ховраха в Ізюм. пов. кол. Харк. губ., проф. Браунер (65) подав відомості про нього для місцевостей на схід і південь від Дніпра; Мігулін (157, 158, 161, 162, 164, 166) відзначає його для Полтавщини й Харківщини в Білянській волості кол. Ізюм. пов. біля хутора Веселе, недалеко від границі кол. Катериносл. та Полт. губ. Крім того, подає колекційний матеріал, що є в його розпорядженні — екземпляр № 124 з хутора Карачинцев, Харк. окр.; Аверін (4,1) згадує цього ховраха для кол. волостей: Сергіїв. та Олександр. Ізюм. пов., що межують з кол. Куп'ян. пов., а також вказує місця знаходження його в Білян. вол. кол. Зміїв. пов. М. В. Шарлемань (238, 237) подає в своїй роботі ховраха з південносхідної частини Харківщини; Гавриленко (93) знаходив його на Конградщині кол. Полт. губ.; Зубко (105) відзначає наявність шкурок цього ховраха в колекціях Полт. держ. музею, здобуті в Черноград. районі біля хутора Бочки, де вид цей поширений у масовій кількості і доходить аж до с. Чутова. На основі наведених вказівок окремих авторів та музейного матеріалу, і відомостей, зібраних у ФУСУ та особистих спостережень можна зробити такий висновок про сучасне поширення сірого ховраха в Харк. обл., який поширений у таких районах: Карлів., Красногр., Сахнов., Олекс., Ізюм., Петрів., Барвін., Лозов. та Близнюк. Крім того, є неперевірені дані про знаходження сірого ховраха в Решетил. та Хорол. р.

Дніпропетровська область.—Чернай (234) подає сірого ховраха, здобутого біля кол. м. Катеринослава (Дніпропетровська); проф. Браунер (65) вказує на місця знаходження його на Дніпропетровщині, де він заселяє майже всю кол. Катеринослав. губ.; Аверін (4) знаходив його на Дніпропетровщині; Мігулін (157, 158, 167, 166) вказує на поширення цього виду на південь від р. Донця на Дніпропетровщині. Крім того, автор має колекційний матеріал — екземпляри № 356 22. V 1928 спід Гуляй-поля Запор. окр., № 369 2. V 1927 здобутий біля Каменки цієї ж округи, і відзначає поширення сірого ховраха в Асканії-Нова та в кол. Катеринослав. й Мелітоп. окр. М. В. Шар-

лемань (238, 237) подає літературні відомості про поширення цього виду в кол. Катериносл. губ. І. Г. Мілютін (169, 170) подає його для Дніпропетр. окр., де він здобув 23 екземпляри біля села Курилівки страк. району, а також вказує на масове поширення цього виду в лівобережній частині округи і в Маріуп. окр.; Барабаш-Нікіфоров (76) згадує цього ховраха лише для лівобережжя Дніпра в частині наддніпровських степів; Віноградов (86) зазначає північну межу поширення його: Дніпропетровськ і далі на схід і південь аж до Чорного моря; Оболенський (175) у своїй праці згадує ховраха для Донецької області, де він поширений аж до південного берега Чорного моря; Огньов (81) вказує на поширення його в кол. Катериносл. губ. далі на схід від Дніпра, крім кол. Полт. і Харк. губ.; Бобринський (73) відзначає його на лівому березі Дніпра на північ приблизно до 50° широти і на південь аж до Азовського моря, а також для околиць Новомосковська кол. Катериносл. губ.; Зубарський (рукопис) знаходив його у лівобережній частині Дніпропетр. обл.

Крім літературних відомостей про ареал сірого ховраха, в колекціях зоологічного музею УАН є екземпляри № 71, 72, 73, 86, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 59, 60, 63, 66; колекції шкірок Асканії-Нова, яких передано проф. Браунером, екз. № 16, 18 Асканії-Нова, здобуті тов. Шепе. Крім цих екземплярів, опрацьовано зібрані т. Шуммером в Асканії-Нова, погадки сов, в яких знайдено 8 черепів цього ховраха.

Сучасний ареал згаданого ховраха в Дніпропетр. обл. охоплює такі райони: починаючи від південної частини Царичан. р. всі райони лівобережжя Дніпропетр. обл. Магдалин., Дніпров., Кам'ян., Новомоск., Синельник., Павлогр., Межів., Васильк., лівобережню частину Запор., Ізюмов., Новозлатоп., Гуляйп., Люксембурго-Укос., Цареконстан., Колар., І.-Васильків., Молоч., В.-Токмак., Васил., Оріх.; с. Кам'янка-Дніпрова, Білозірка, В. Лепетиха, Федорівка, райони: Мелітоп., Яким., Геніч., Новотроїцьк. та Н.-Сірог.

Одеська область.—Браунер (65, 38, 47) подає відомості про поширення сірого ховраха в Дніпровському повіті в околицях Перекопу, в районах кол. Перекоп. пов. на лівому березі Дніпра; Мігулін (157, 158, 167, 166) знаходив його в кол. Тавр. губ.; Віноградов Оболенський (83, 84, 85) вказують його для районів південного бережжя Чорного моря; Віноградов (86), Огньов (184) для районів кол. Тавр. губ. Крім літературних вказівок про знаходження цього ховраха в Одеській області в Зоомузеї УАН є шкірки з таких місць: орли № 104, 105, Бехтери № 88, 107, 61. № 68, 98, з Тарахаїл. кол., Перекоп. пов. і № 106 з району Перекопа. Літературні дані з шкірок і черепів в Зоомузеї УАН і матеріали союзпущини та ФУСУ, які маю в своєму розпорядженні, дають мені змогу встановити сучасний ареал сірого ховраха в Одеській області, а саме тут він поширений іще в лівобережній частині Дніпра, охоплюючи всі райони лівобережжя Дніпра аж до Чорного моря.

Донецька область.—Чернай (234) указує на поширення цього виду в околицях Артемівська, де він трапляється в масовій кількості; Браунер (65) відзначає розповсюдження сірого ховраха по всій кол. Катериносл. губ. аж до р. Дона і далі в степовій частині; Мігулін (167, 157, 158, 166) знаходив сірого ховраха на лівобережній Україні, де він заселює всі простори на південь від р. Північного Донця і р. Олега, а також відзначає, що ховрах цей досить поширений у районах Маріуполя, Артемівська, Луганська та Сталіно; Віноградов (85, 86) знаходив його на побережжі Азовського моря; Зубаровський (рукопис) опрацював матеріали союзпущини щодо цього ховраха з таких районів: Крематор., Артемів., Кадіїв., Макіїв., Маріуп., Сталін., Константи., Гришин., й Луган. В Зоомузеї УАН є екземпляр №70 з кол. Бахмут. пов. добытий Браунером в 1908 р. Крім того, я здобув серію шкірок з південних районів під час експедиції Н-д Інституту зоології та біології УАН в червні 1935 р., організованої відділом фауністики і систематики: № 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 339 з Хомутов. степу. Буден. р. № 340, 341, 342, 344, 358, з Кам'яних могил Володар. р.; № 344, 345, 346, 347 на білосарайській косі; № 348, 349, 350, 351 з околиць с. Ялти Маріуп. р.; № 320, 321, 336, 337, 338, 339, 352, 353 з окол. Маріуполя на побережжі Азовськ. моря. За сучасними даними ховрах цей поширений у таких районах: Володар., Маріуп., Укос., ст. Кременчин., ст. Каран., ст. Бешів., Вол.-Янисоль, Маріуп., Сталін., Макіїв., Дон-Амерос., Чистяк., Риков., Горлів., Гришин., Краснолуцьк, Ровеньків., Сорок., Ворошил., Луган., до р. Айдар, Кадіїв. на північ до р. Донець, Артемів., Констант, Олександр., Крамат., Слов'ян., Лисич., Буден. та Володар.

Крім цього він поширений і в степових суміжних районах Криму.

В колекціях Зоомузею є екземпляри 1907 р. № 62, 74, 80, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85 з Куруму кол. Євпатор. пов. № 64, 65, 69 з кол. Федос. пов. Карасубазар; № 67 з Керчі і № 87—Крим, № 17 добытий в 1932 р. На всьому просторі свого ареалу сірий ховрашок утворює декілька географічних форм; у східній частині УСРР і в Криму та в кол. Дон. обл. поширений *Citellus pygmaeus brauneri* Martino.

Північна межа поширення сірого ховраха іде в Донецькій області від Слов'ян. р. в напрямку до РСФСР (м. Мілперово).

25. *Sicista nordmanni* Kevs. et Blas. — Мишівка

Поширення: Зустрічається спорадично по всіх областях УСРР. Відомі місця знаходження мишівки в таких областях:

Київська область.—І. Підоплічка та В. Шарлемань (201, 253) подають відомості про знаходження мишівки в районах Київ. (Голосіївський ліс), Білоцерк., Звенигор., Черк., Шполян. та Малин. В Зоомузеї УАН є шкірка з Катеринополя кол. Уман. окр.

Вінницька область.—Знайдена в районах: Ярмолин., Солобков. та Довж.

Одеська область.—Райони: Арбуз., Знамен., Новомиргор. і Ново-бузьк.

Дніпропетровська область.—Г. І. Підоплічка (201) знайшов рештки черепів у погадках сов у районах: Ново-Троїцькому та М. Г. Мілютін (167) здобув екземпляр у с. Якимівка Верхньодніпр. р. і екземпляр у с. Орлівщина Новомоск. р.

Харківська область.—М. Г. Селезньов (216а) знайшов рештки черепів у погадках сов з околиць Харкова; Я. Зубко (105) та Н. Гавриленко (93) відзначають знаходження її в Безак. степу Черногр. р. (в колекціях згаданих авторів є два екземпляри з зазначеного району). О. Мігулін (158, 159) подає відомості про знаходження мишівки Віноградовим у с. Кабаньє кол. Куп'ян. ок. і в с. Савинці Ізюм. окр.

Чернігівська область.—І. Підоплічка (201) знайшов рештки черепів у погадках сов з районів: Носівського (123 черепи) і Бобровецького, М. В. Шарлемань, І. Підоплічка та Великанов відзначають її для Ніжин. р., де вона зустрічається часто.

Донецька область.—О. Мігулін (158, 167) подає місця знаходження цього виду в кол. Староб. окр. (в Стрілецькому кінному заводі), Сватівськ. та Артем. р.

26. *Alacataga jaculus* Pall.—Тушканчик звичайний або земляний заєць

Поширення: В межах УСРР у лісостеповій та степовій частині лівобережжя і дуже рідко на правобережжі.

Київська область.—М. В. Шарлемань (244) подає його для околиць Києва, на правому боці Дніпра біля с. Воскресенське В.-Дубеч. р.; В. Більський (67) відзначає місця знаходження його біля с. Мошки Черк. р., в Тальн. р. в околицях Обухова, містечка Кагарлика й Києва. В колекціях Зоомузею УАН у виставочній частині є шкірка з с. Воскресенське В.-Дубеч. р., здобута М. Шарлеманем у 1908 р. і череп № 620 з Городиш. кар'єра Петрівського. р.

Одеська область.—Б. Більський (67) Мігулін (162), Аверін, Барабаш-Нікіфоров (76) та Мілютін (169) подають відомості про знаходження земляного зайця в районах: Херсон. (на правобережжі), Ново-буз., Башт. і кол. Качкар.

Дніпропетровська область.—В. Більський (57) і Мілютін (169) подають місця знаходження земляного зайця в районах: Дніпропетр. біля с. Краснопілля, Петров., П'ятихат., Божедарів., Долин., Верхньодніпр. та Новомоск.; О. Браунер (53) вказує його для районів кол. Мелитоп. окр. і знаходив його в Новотроїцьк. р; А. Шепе (264) здобув один екземпляр земляного зайця біля с. Сокологор'є Генічеськ. р. В колекціях Зоомузею УАН є черепи № 619, 620 з сіл Лозоватки та Зелене Кривор. окр. і дві шкірки № 363, 362 з цих же районів, № 361 і околиць ст. Сокологор'є Генічеськ. р. і № 784 з Асканії-Нова Ново-троїцьк. р.

Зведена таблиця поширення шкідливої групи гризунів по областях УСРР та їх економічного значення

№	Назва видів	УСРР	Області УСРР							Сільсько-господарче значення
			Вінницька	Київська	Одеська	Дніпропетровська	Харківська	Чернігівська	Донецька	
1	<i>Cricetulus migratorius</i> Pall.	Ч	Ч	Р	Д	Р	Ч	Р	Д	М
2	<i>Cricetus cricetus</i> L.	Ч	Ч	Ч	Д	Д	Д	Р	Ч	В (місцями)
3	<i>Evotomys glareolus</i> Schub.	—	Ч	Ч	Р	Р	Р	Ч	Р	С
4	<i>Microtus agrestis</i> Pall.	—	—	Р	—	—	Р	Р	—	С
5	<i>Microtus arvalis</i> Pall.	Д	Д	Д	Ч	—	Д	Д	Ч	В
6	<i>Microtus oeconomus</i> Pall.	—	Р	Р	Р	—	Р	Р	—	С
7	<i>Pitymys subterraneus ucrainicus</i> Vinogr.	—	Ч	Ч	Р	Р	Ч	—	—	М
8	<i>Microtus socialis</i> Pall.	—	—	—	Ч	Ч	Р	—	—	С
9	<i>Lagurus lagurus</i> Pall.	—	?	?	Р	Ч	Д	—	—	В
10	<i>Ellobius talpinus</i> Pall.	—	—	—	Р	Р	—	—	—	М
11	<i>Arvicola amphibius</i> L.	Ч	Ч	Д	Ч	Д	Д	Д	Ч	В
12	<i>Sylvimus sylvaticus</i> L.	Ч	Д	Д	Ч	Ч	Д	Д	Ч	В
13	<i>Sylvimus flavicollis</i> Melch.	Р	Ч	Д	Р	Р	Ч	Д	Р	С
14	<i>Apodemus agrarius</i> Pall.	Р	Д	Д	Ч	Ч	Ч	Р	Ч	В
15	<i>Micromys minutus</i> Pall.	Р	Ч	Д	Д	Р	Ч	Д	Р	С (місцями)
16	<i>Rattus norvegicus</i> Erxleb.	Д	Ч	Д	Д	Д	Ч	Ч	Д	В
17	<i>Rattus rattus</i> L.	—	К	К	К	—	—	—	—	М
18	<i>Mus musculus</i> L.	Р	Д	Д	Ч	Р	Ч	Д	Ч	В
19	<i>Mus musculus hortulanus</i> Nord.	Ч	Р	Р	Д	Д	Ч	Р	Д	В
20	<i>Spalax microphthalmus</i> Gild.	Р	Ч	Ч	Р	Р	Ч	Д	Р	В (місцями)
21	<i>Citellus citellus</i> L.	Р	Ч	—	—	—	—	—	—	В
22	<i>Citellus suslicus</i> Gild.	Д	Ч	Ч	Д	Д	Ч	Д	Д	В
23	<i>Citellus pygmaeus</i> Pall.	—	—	—	Д	Д	Р	—	Д	В
24	<i>Sicista nordmanni</i> Keys. et Blas.	—	К	К	К	К	К	К	К	—
25	<i>Alactaga jaculus</i> Pall.	—	К	К	Р	Р	К	К	К	В
26	<i>Sciuripoda telum falzfelni</i> Brauner.	—	—	—	К	—	—	—	К	—

Умовні позначення:

Д — дуже часто

Ч — часто

Р — рідко

К — дуже рідко

— немає

— с.-г. значення не має

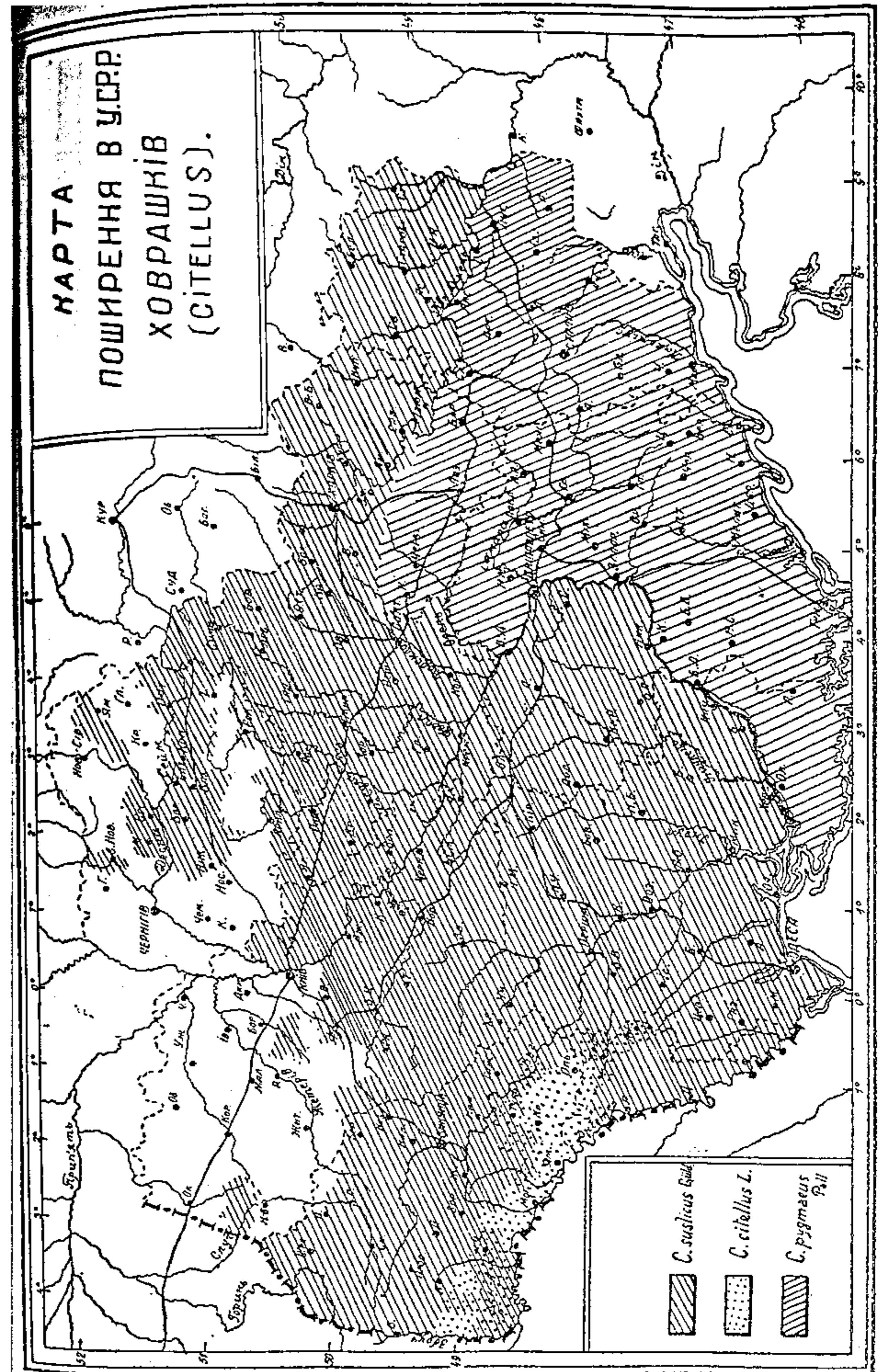
Умовні

економічні позначення:

В — дуже шкідлива

С — шкідлива

М — мало шкідлива

КАРТА

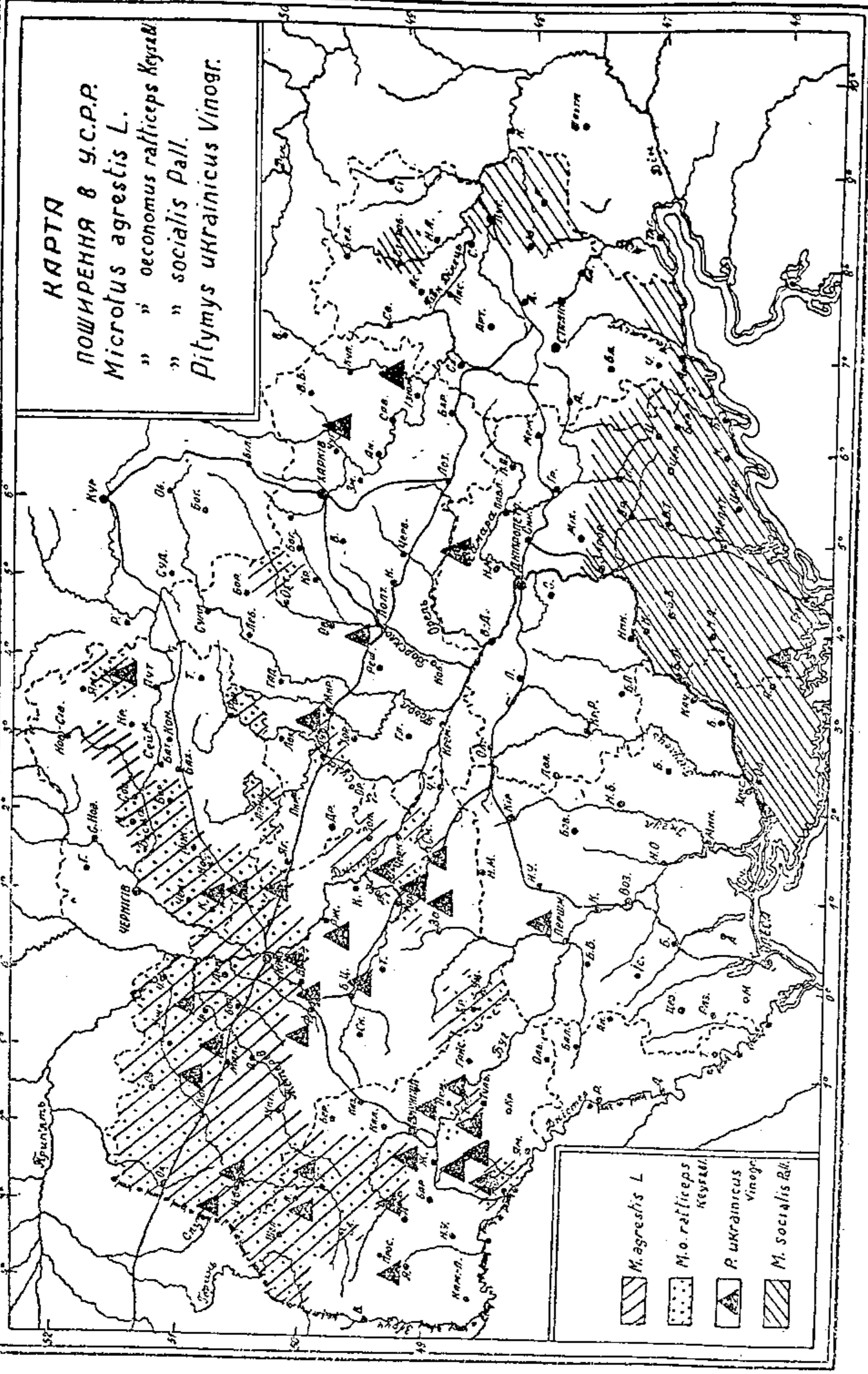
ПОШИРЕННЯ В У.С.Р.Р.

Microtus agrestis L.

" " *oeconomus ratificeps* Keyserl

" " *socialis* Pall.

Pitymys ukrainicus Vinogr.

КАРТА

ПОШИРЕННЯ В У.С.Р.Р.

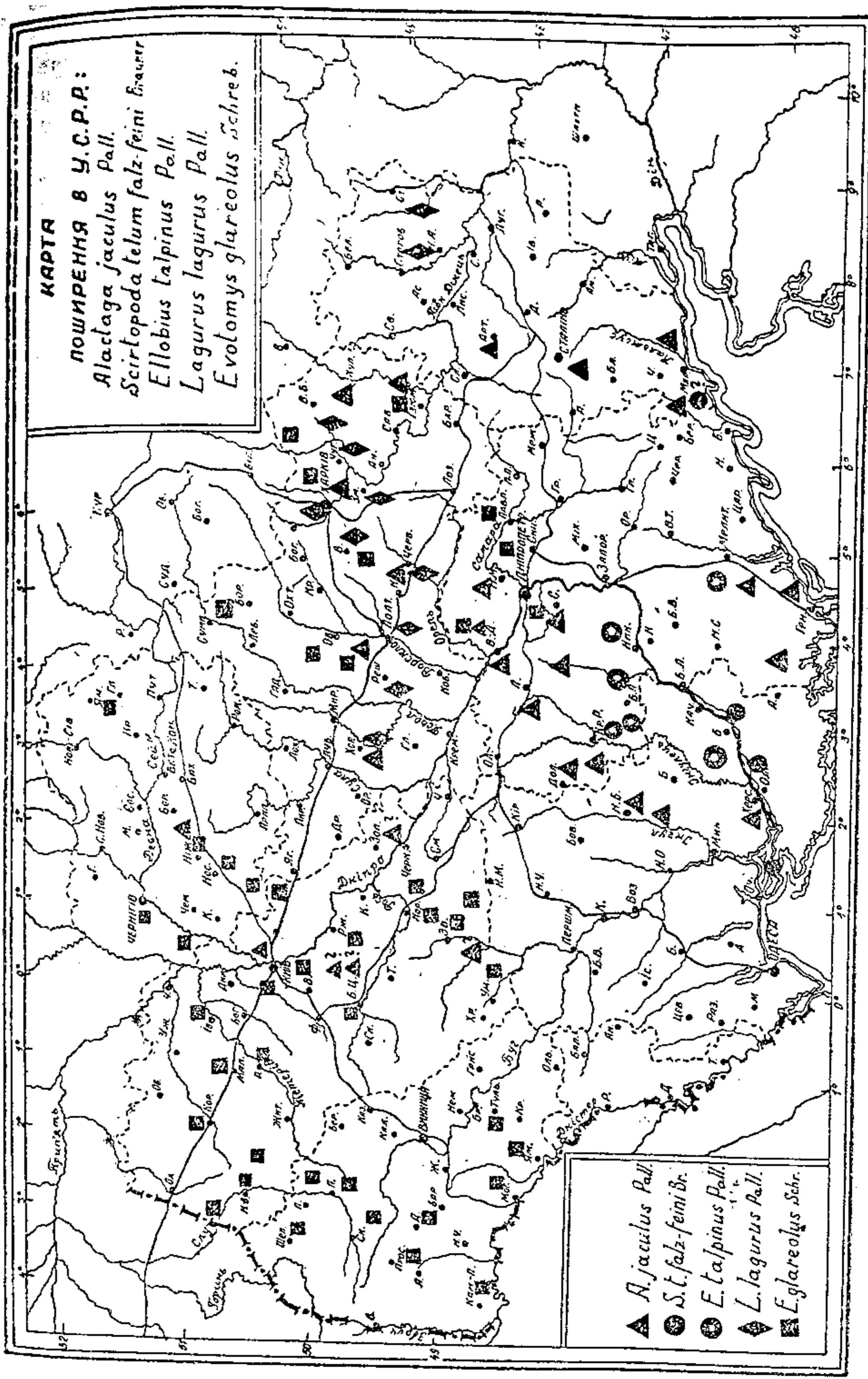
Alactaga jaculus Pall.

Scirtopoda telum falz-feini Brauer

Ellobius talpinus Pall.

Lagurus lagurus Pall.

Evolomys glareolus Schreb.

Харківська область — К. Кесслер¹⁾ подає відомості про поширення цього виду в кол. округах Хорол. та Константиногр.; О. Мігулін (158, 167), Аверін (1), Зубко (105) та Гавриленко (93) — зазначають місця знаходження у таких районах: Дикан., Гадяч., Харків (в колекціях Я. Зубко з цих районів дві шкірки), Ізюм. та Куп'ян; в 1935 р. я знаходив нори земляних зайців у Карл. р.

Чернігівська область. — М. В. Шарлемань (256) вказує на поширення цього виду на південь і схід від Сейма й Десни; в Зоомузеї УАН є черепи (№ 622, 623) з Ніжин. р. і шкірка № 364 з цього ж району.

Донецька область. — О. Браунер (53) вказує на поширення його в степовій частині області. О. Мігулін (158, 167) та В. Аверін (1) знаходили його в районах Артемів., Староб. В 1935 р. я знаходив нори тушканчиків у районах: Буден., Маріуп. та Володар.

27. *Scirtopoda telum falz-feini* Вгаемер. — Земляний заєць — трипалий або кандіба

Поширення: В межах УССР знайдено лише в пісках біля Кахівки та Алешок у районах Цюруп. та Кахів. Огньов відзначає його для околиць Аджиголя Голопристанськ. р. М. В. Шарлемань подає відомості про знаходження його на Білосарайській косі Маріуп. р. Дон. обл. В колекціях Зоомузею УАН є в виставочній частині екземпляр з с. Буркути кол. Дніпровськ. окр. і через № 619 з Кінбурнської коси, здобутий А. Колосовим у 1931 р., а також спиртові матеріали № 693 — з Запоріжжя Дніпропетр. обл., № 694, 695 з околиць Бехтері кол. Дніпров. пов. 22 екземпляри, № 697—718 включно з м. Аджиголь Голоприст. р. Одеськ. обл. Більше відомостей про поширення його в межах УССР немає.

Географическое распространение вредных грызунов в УССР

П. А. Крыжов

Резюме

Настоящая работа является результатом обработки коллекционных и литературных материалов по вредным грызунам в пределах УССР. В большинстве научных работ, начиная от Нордмана и кончая работами некоторых авторов, изданных в 1935 г., не было описания распространения видов грызунов по районам. Кроме того, по всех этих многочисленных работах подавались сведения о распространении того или иного вида животных, в большинстве случаев без обозначения районов.

Для того, чтобы современные знания нашей фауны могли удовлетворить практическим требованиям, Отдел фаунистики и систематики Института зоологии и биологии УАН поручил автору разработать тему «О распростра-

нения мелких вредных грызунов УССР» для выполнения которой автору пришлось проработать следующие вопросы: 1) Подитожить литературные данные о распространении грызунов и дать сводку их по областям УССР. 2) Обработать коллекционные материалы Зоомузея УАН и других зоологических и краеведческих музеев УССР; автором обработано около 2000 шкурок и 2600 черепов различных видов грызунов, пойманных в районах УССР. 3) На основании проработки двух первых вопросов дать сводку наших современных знаний о распространении отдельных видов грызунов по районам УССР. Выполняя первое задание, автор обработал до 900 литературных источников, начиная от Нордмана и кончая работами, изданными в 1935 г., а также целый ряд статей по фауне УССР в различных журналах (из всего упомянутого количества проработанной литературы автор цитирует 270 источников; см. список литературы).

Кроме упомянутых работ в течение 1935—1936 гг. автор принимал участие в двух экспедициях по обследованию фауны УССР, а также предпринял целый ряд научных поездок в отдельные районы для выяснения распространения различных видов грызунов. На основании всех выше упомянутых работ по обследованию фауны, обработки коллекционного материала, включая различные указания других авторов, автор приводит ниже географическое распространение 26 видов вредных грызунов, которые встречаются в пределах УССР. Остальные виды грызунов остались необработанными из-за отсутствия точных сведений о распространении их, а также ввиду отсутствия достаточного коллекционного материала.

1. *Cricetulus migratorius* Pall. Хомяк серый в пределах УССР встречается спорадически в лесостепных районах и обыкновенен в степных районах. В районах Полесья он встречается лишь в юго-западных и юго-восточных районах. В УССР этот вид представлен двумя подвидами: *Cricetulus migratorius bellicosus* Schaffer, распространенном в лесостепной части Винницкой, Киевской, Черниговской и Харьковской обл., за исключением южных и юго-восточных районов Винницкой области, и *Cricetulus migratorius neglectus* Ognev, распространенном в степной части Донецкой, Одесской, Днепропетровской, южных и юго-восточных районах Винницкой обл., а также в районах АМССР.

2. *Cricetus cricetus* L. — Хомяк обыкновенный.

Распространен по всем областям УССР. В Черниговской области найден лишь в степных районах, расположенных на северо-запад и юго-восток. В УССР известны два подвида: *Cricetus cricetus tauricus* Ognev, населяющий левобережье Днепра и частично правобережье — южные районы Харьковской и Донецкой областей, и *Cricetus cricetus nehringi* Matschi, распространенной в Винницкой, Киевской, Черниговской областях и АМССР.

3. *Evotomys glareolus* Schreb. — Лесная полевка.

Распространена в Черниговской, Винницкой, Киевской областях. Спорадически встречается в Харьковской обл. и очень редко в Одесской (в южных районах правобережья), Днепропетровской и Донецкой.

¹⁾ Einige Man nologische Notice. Bull. Soc. de Natur de Moscou. 1838.

4. *Microtus agrestis* L. — Пашенная полевка.

В пределах УССР встречается лишь в лесных районах Киевской, Черниговской и Харьковской областей.

5. *Microtus arvalis* Pall. — Полевка серая

Встречается по всем районам УССР, особенно многочисленна в годы массового размножения в областях: Винницкой, Киевской и частично в северных и северо-западных районах Одесской и Днепропетровской областей.

6. *Microtus oeconomus* Pall. — Крысоголовая полевка

Встречается в некоторых районах Винницкой области, очень редко в областях Одесской и Харьковской, в Киевской и Черниговской спорадически в лесостепных районах и чаще в лесных. В остальных областях УССР не найдена.

7. *Pitymys ucrainicus* Vinog. — Полевка украинская

Распространена в лесных и лесостепных районах областей: Киевской, Черниговской, Винницкой, Харьковской и Днепропетровской, а также найдена в Первомайском районе Одесской области.

8. *Microtus socialis* Pall. — Общественная полевка

Встречается в районах областей; Одесской, Днепропетровской и Донецкой. В остальных областях не найдена.

9. *Lagurus lagurus* Pall. — Степная полевка

Распространена на левобережьи Одесской, Днепропетровской, Харьковской и Донецкой областей. Вовсе отсутствует на правобережьи.

10. *Ellobius talpinus* Pall. — Слепушанка

Встречается спорадически на правобережьи и преимущественно на левобережьи Одесской, Днепропетровской и Донецкой областей.

11. *Arvicola amphibius* L. — Водяная крыса

Распространена в болотистых местах рек и озер, плавнях и водоразделах рек по всей территории УССР.

12. *Sylvimus sylvaticus* L. — Малая лесная мышь

Распространена по всем лесным местностям УССР.

13. *Sylvimus flavicollis* Melch. — Желтогорлая лесная мышь

Ареал ее обитания охватывает преимущественно лесные и частично лесостепные районы УССР.

14. *Apodemus agrarius* Pall. — Полевая мышь

Распространена по всем областям УССР. В лесных районах Черниговской области встречается спорадически.

15. *Micromys minutus* Pall. — Мышь-малютка

Распространена по берегам рек и озер по всем областям УССР, особенно часто встречается в Черниговской и Киевской областях.

16. *Rattus norvegicus* Erxleb. — Обыкновенная крыса

Распространена повсеместно.

17. *Rattus rattus* L. — Черная крыса

Найдена в Киевском, Народичском и Новоград-Волыньском районах Киевской обл. В Винницкой обл. в Любарском районе, также найдена в Одессе и Херсоне.

18. *Rattus rattus alexandrinus* Geoffroy. — Египетская крыса

Найдена в гг. Одессе, Херсоне и Николаеве. Больше мест нахождения ее в пределах УССР неизвестно.

19. *Mus musculus* L. — Домашняя мышь

Распространена по всем районам областей УССР.

20. *Mus musculus hortulanus* Nord. — Курганчиковая мышь

Встречается по всем областям УССР. Обыкновенной является в районах АМССР, Одесской, Днепропетровской, Харьковской и Донецкой областях. В областях Винницкой, Киевской и Черниговской найдена лишь в самых южных районах.

21. *Spalax microphthalmus* Guld. — Слепыш

Распространен по всем областям в степных и частично лесостепных районах УССР. Обыкновенной является в Харьковской, Днепропетровской, Одесской и Донецкой областях.

22. *Citellus citellus* L. — Суслик западно-европейский

Встречается лишь в южных и юго-западных районах Винницкой области.

23. *Citellus suslicus* Guld. — Суслик крапчатый

Распространен по всем областям УССР. Северная граница его распространения в пределах УССР проходит по границе Винницкой области с Киевской до Андрушевского района и далее идет по направлению г. Киева, м. Бобровица, м. Мена, с. Шостки Черниговской губ. до границы РСФСР.

Южная граница упомянутого вида сусликов проходит по Днепру, начиная от устья до Верхне-днепровского района Днепропетровской обл. и далее проходит через Царычанский район той же области по на-

правлению г. Красноград, г. Изюм (Харьковской области) до р. Дона и далее по Дону до границы УССР с Северным Кавказом.

24. *Citellus pygmaeus* Pall. — Суслик серый

Распространен на левобережье УССР в районах Одесской, Днепропетровской и Донецкой областей. Северная граница его распространения совпадает с южной границей распространения крапчатого суслика. Южная граница в пределах УССР проходит по северному побережью Черного и Азовского морей до Северного Кавказа.

25. *Sicista nordmanni* Keys. et Blas. — Мышевка южная

Встречается очень редко по всех областях УССР, особенно в районах левобережья, а также известны места нахождения ее на правом берегу Днепра:

26. *Alactaga jaculus* Pall. — Тушкан большой

Встречается спорадически по всем степным районам областей левобережья Днепра, а также найден в некоторых районах правобережья.

27. *Scirtopoda telum falz-feini* Grauner. — Трехпалый тушканчик

Встречается очень редко. Фактически найден в районах: Каховском, Очаковском и Цюрупинском Одесской области, а также есть указания о его нахождении на Белосарайской косе Мариупольского района Донецкой области. Кроме того в Зоомузее УАН имеются материалы о нахождении трехпалого тушканчика в окрестностях с. Буркуты бывш. Херсонского округа; череп, добытый на Кингбургской косе тов. Колосовым в 1931 г. и 22 экземпляра из окрестностей м. Аджиголя бывш. Днепр. уезда.

В заключение следует сказать, что автор рассматривает данную работу, как предварительную, как первый этап к более углубленному изучению ареалов, населяющих УССР, грызунов.

Имеющиеся данные с полной убедительностью говорят о том, что фауна грызунов очень динамична: одни виды уменьшаются, другие увеличиваются, третьи, наконец, изменяют свои ареалы. За минувшие 50—75 лет произошли в этом отношении значительные изменения. Для того, чтобы изучить это явление, необходимо детальное знакомство с ареалами и численностью отдельных видов. Попытку подытожить наши сведения об ареалах и представляет данная работа. Если работа по более углубленному изучению ареалов как на Украине, так и в других республиках Союза будет продолжаться, то в ближайшие же годы можно ожидать, что пути расселения некоторых видов, темпы этого процесса и т. д. будут установлены.

Новые данные позволят нам уже с полной определенностью, а не почти наугад отвечать на различные экономические весьма важные

вопросы, как то на вопросы, связанные с мехозаготовкой, с борьбой, с вредителями сельского хозяйства и т. д. Без детального порайонного изучения ареалов грызунов, их количества и экологии ответы наши будут только гадательными.

Geographische Verbreitung schädlicher Nagetiere
in der Ukrainischen S.S.R.

P. A. Kryzhev

Zusammenfassung

Vorliegende Arbeit ist das Ergebnis einer Bearbeitung der Sammlungs- und Literaturmaterialien über schädliche Nagetiere in den Grenzen der Ukr. SSR. Die Mehrheit der wissenschaftlichen Arbeiten, von Nordmann an bis zu den Verfassern, deren Arbeiten im laufenden Jahre veröffentlicht wurden, enthält keine Beschreibung der Verbreitung von Nagetierarten den administrativen Bezirken nach. In all diesen zahlreichen Arbeiten wurde die Verbreitung dieser oder jener Tierart nur in den Grenzen grosser administrativer Einheiten (vorm. Gouv., Gebiete usw.) gegeben.

Damit die gegenwärtigen Kenntnisse über unsere Fauna den praktischen Forderungen des Lebens des Landes entsprechen könnten, beauftragte die Abteilung der Faunistik und Systematik des Instituts für Zoologie und Biologie der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften den Autor das Thema über „Die Verbreitung der kleinen schädlichen Nagetiere der Ukr. SSR“ auszuarbeiten. In diesem Zusammenhang erwies es sich als nötig nachstehende Fragen zu erörtern: 1) Literaturangaben über die Verbreitung der Nagetiere zu summieren und sie nach den Gebieten der Ukr. SSR zusammenzustellen. 2) Die Sammlungen des Zoомuseums der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften und anderer zoologischer und Landeskunde-Museen der Ukr. SSR zu bearbeiten (der Verfasser hat ungefähr 2000 Bälge und 2600 Schädel verschiedener Arten von Nagetieren studiert, die in der Ukr. SSR erbeutet wurden). 3) Auf Grund der Ausarbeitung der zwei ersten Fragen eine Revision unserer Kenntnisse über die Verbreitung einzelner Nagerarten durchzuführen. Im Zusammenhang mit der ersten Aufgabe hat der Verf. etwa 900 Literaturquellen bearbeitet, von Nordmann an bis zu den 1935 veröffentlichten Arbeiten, sowie eine Reihe von Artikeln in verschiedenen Zeitschriften über die Fauna der Ukr. SSR (von der sämtlichen Anzahl der bearbeiteten Literaturquellen zitiert. Verf. 270 Quellen). (Siehe Literaturverzeichnis).

Ausser den erwähnten Arbeiten in dem Zeitabschnitt 1930—1935 beteiligte sich Verf. an zwei Expeditionen zur Erforschung der Fauna der Ukr. SSR und machte mehrere Reisen in verschiedene Gebiete und Bezirke um die Areale der Nagetiere zu studieren.

Auf Grund sämtlicher erwähnter Arbeiten zur Erforschung der Fauna, und der Bearbeitung des Sammlungsmaterials (verschiedene Nachweise anderer Forscher miteingegriffen), gibt der Verfasser eine Beschreibung der zoogeo-

graphischen Verbreitung von 27 Arten schädlicher Nagetiere, die in den Grenzen der Ukr. SSR angetroffen werden.

Die übrigen Arten wurden nicht beschrieben da der Verf. nur zu wenige genaue Angaben über ihre Verbreitung besitzt, sowie wegen Mangels an Sammlungsmaterial.

Kurzgefasst ist die Verbreitung der uns interessierenden Tiere folgende:

1. *Cricetulus migratorius* Pall. In den Grenzen der Ukr. SSR wird sporadisch in den Waldsteppengebieten und gewöhnlich in den Steppengebieten angetroffen. In dem Polessie kommt er nur im südwestlichen und südöstlichen Teil dieses Gebiets vor. In der Ukr. SSR ist diese Art durch zwei Unterarten vertreten, *Cricetulus migratorius bellicosus* Scharlem, der im Waldsteppenteil des Winnitzer, Kyjiwer, Tschernigower und Charkower Gebiete verbreitet ist (mit Ausnahme der südlichen und südöstlichen Bezirke des Winnitzer Gebiets), und *Cricetulus migratorius neglectus* O g n e v, der im Steppenteil, des Donetzer, Odessaer, Dnepropetrowsker und in den südlichen und südöstlichen Bezirken des Winnitzer Gebiets sowie in der Moldauischen SSR verbreitet ist.

2. *Cricetus cricetus* L. Wird in allen Gebieten der Ukr. SSR angetroffen. Im Tschernigower Gebiet ist er nur in den Steppenteilen ermittelt worden, die nach Nord-Westen und Süd-Osten gelegen sind. In der Ukr. SSR sind zwei Unterarten bekannt und zwar: *Cricetus cricetus tauricus* O g n e v, der das Linksufergebiet des Dnipro und teilweise das Rechtsufergebiet—die südlichen Bezirke des Charkower und Donetzer Gebiete bewohnt, und *Cricetus cricetus nehringi* Matschi der in den Gebieten von Winnitza, Kyjiw, Tschernigow und in der Moldauischen SSR verbreitet ist.

3. *Evotomys glareolus* Schreb. Wird in den Gebieten von Tschernigow, Winnitza und Kyjiw angetroffen. Kommt sporadisch vor im Charkower Gebiet, und sehr selten im Odessaer (südlicher Teil des Rechtsufergebiets), Dnepropetrowsker und Donetzer Gebiet.

4. *Microtus agrestis* L. Ist in der Ukr. SSR nur in den Waldregionen des Kyjiwer, Tschernigower und Charkower Gebiete verbreitet.

5. *Microtus arvalis* Pall. Wird überall in der Ukr. SSR angetroffen besonders zahlreich ist er in den Jahren seiner massenhaften Vermehrung in den Gebieten von Winnitza, Kyjiw, teilweise im nördlichen und nordwestlichen, Teil des Odessaer und Dnepropetrowsker Gebiete.

6. *Microtus oeconomus* Pall. Kommt in einigen Bezirken des Winnitzer Gebiets vor, sehr selten im Odessaer, Charkower, Kyjiwer und Tschernigower Gebiet, sporadisch in den Waldsteppenregionen und häufiger in den Waldregionen. In sonstigen Gebieten der Ukr. SSR ist nicht gefunden worden.

7. *Pitymis ucrainicus* Vinog. Sein Areal: Wald und Waldsteppenregionen der Gebiete von Kyjiw, Tschernigow, Winnitza, Charkow und Dnepropetrowsk. Ist auch im Perwomaisker Bezirk des Odessaer Gebiets gefunden worden.

8. *Microtus socialis* Pall. Kommt in einzelnen Bezirken der Gebiete von Odessa, Dnepropetrowsk und Donetz vor. In den übrigen Gebieten ist nicht gefunden worden.

9. *Lagurus lagurus* Pall. Ist im Linksufergebiet des Odessaer, Dnepropetrowsker, Charkower und Donetzer Gebiete verbreitet. Im Rechtsufergebiet ist überhaupt nicht vorhanden.

10. *Ellobius talpinus* Pall. Wird sporadisch im Rechtsufergebiet und hauptsächlich im Linksufergebiet im Odessaer, Dnepropetrowsker und Donetzer Gebiet angetroffen.

11. *Arvicola terrestris* L. Ist in den versumpften Strecken von Flüssen und Seen und in den Wasserscheiden der Flüsse im ganzen Territorium der Ukr. SSR verbreitet.

12. *Sylvimus sylvaticus* L. Ist in sämtlichen Waldgegenden der Ukr. SSR verbreitet.

13. *Sylvimus flavicola* Melch. Sein Areal umfasst hauptsächlich die Wald- und teilweise die Waldsteppengebieten der Ukr. SSR.

14. *Apodemus agrarius* Pall. Ist in sämtlichen Gebieten der Ukr. SSR verbreitet. In den Waldgegenden des Tschernigower Gebiets wird sporadisch angetroffen.

15. *Micromys minutus* Pall. Kommt vor an den Ufern der Flüsse und Seen in allen Gebieten der Ukr. SSR. Besonders häufig findet man ihn im Tschernigower und Kyjiwer Gebiet.

16. *Rattus norvegicus* Erxleb. Ist überall gemein.

17. *Rattus rattus* L. Ist in den Bezirken von Kyjiw, Naroditschi und Nowograd-Wolynsk des Kyjiwer Gebiets ermittelt worden. Er kommt auch im Ljubarsker Bezirk des Winnitzer Gebiets, in Odessa und Cherson vor.

18. *Rattus rattus alexandrinus* Geoffrey ist in den Städten Odessa, Cherson und Nikolaew gefunden worden. Andere Fundorte dieses Nagetiers sind in den Grenzen der Ukr. SSR unbekannt.

18. *Mus musculus* L. Ist überall in allen Bezirken aller Gebiete der Ukr. SSR verbreitet.

19. *Mus musculus hortulanus* Nord. Wird in sämtlichen Gebieten der Ukr. SSR angetroffen. Gewöhnlich findet man ihn in der Moldauischen SSR in den Gebieten von Odessa, Dnepropetrowsk, Charkow und Donetz. In den Gebieten von Winnitza, Kyjiw und Tschernigow ist nur in den südlichsten Bezirken angetroffen worden.

20. *Spalax microphthalmus* Güld. Ist in sämtlichen Gebieten der Steppen- und teilweise der Waldsteppengebieten der Ukr. SSR verbreitet. Gemein in den Gebieten von Charkow, Dnepropetrowsk, Odessa und Donetz.

21. *Citellus citellus* L. Wird nur in den südlichen und süd-westlichen Bezirken des Winnitzer Gebiets angetroffen.

22. *Citellus suslicus* Güld. Ist in sämtlichen Gebieten der Ukr. SSR verbreitet. Die nördliche Grenze seiner Verbreitung in den Grenzen der Ukr. SSR verläuft längs der Grenze des Winnitzer und Kyjiwer Gebiets bis zum Andruschower Bezirk und weiter in der Richtung von Kyjiw, vom Flecken Bobrowitza, Mena, vom Dorf Schoski des Tschernigower Gebiets bis zur Grenze mit der RSFSR.

Die südliche Grenze der erwähnten Art zieht längs dem Dnipro, beginnend von dessen Mündung bis zum Ober-Dniprower Bezirk des Dnepropetrowsker

Gebiets und weiter durch das Tzarytschansker Bezirk desselben Gebiets in der Richtung von der Stadt Krasnograd, der Stadt Isjum (Charkower Gebiet), bis zum Fluss Donetz und weiter längs dem Donetz bis zur Grenze zwischen der Ukr. SSR und dem Nord-Kaukasus.

23. *Citellus pygmaeus* Pall. Ist im Linksufergebiet der Ukr. SSR in den Bezirken des Odessaer, Dnepropetrowsker, Charkower und Donetzer Gebiete verbreitet. Die nördliche Grenze seiner Verbreitung fällt mit der südlichen Grenze der Verbreitung von *Citellus suslicus* Güld. zusammen. In den Grenzen der Ukr. SSR verläuft die südliche Grenze längs der nördlichen Küste des Schwarzen und Asowschen Meeres bis zum Nord-Kaukasus.

24. *Sicista nordmanni* Keys. et Blas. Wird sehr selten in allen Gebieten der Ukr. SSR angetroffen, insbesondere in den Bezirken des Linksufergebiets. Einige Fundorte dieses Nagetieres sind auch im Rechtsufergebiet bekannt.

25. *Alactaga jaculus* Pall. Wird sporadisch in sämtlichen Steppengebieten der Gebiete im Linksufergebiet angetroffen. Kommt auch vor in einigen Bezirken des Rechtsufergebiets.

26. *Scirtopoda telum falz-feini* Brauner. Ist sehr selten gefunden worden. Tatsächlich ist in den Bezirken: Kachower, Otschakower und Tzurupiner des Odessaer Gebiets ermittelt worden; auch gibt es Nachweise über sein Vorkommen auf der Belosarajer Landzunge des Mariupoler Bezirks des Donetzer Gebiets. Ausserdem befinden sich im Zoologischen Museum der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften Materialien die von seinem Vorkommen in der Umgegend des Dorfes Burkuty des ehem. Chersongebiets zeugen und zwar ein Schädel, der auf der Kinburner Landzunge von Gen. Kolosow im Jahre 1931 gefunden worden ist, und 22 Exemplare aus der Umgegend vom Flecken Adschigol des Otschakower Bezirks des Odessaer Gebiets.

Zum Schluss soll bemerkt werden, dass der Verfasser die vorliegende Arbeit nur als eine vorläufige ansieht, als die erste Etappe zu einer tieferen Erforschung der von Nagetieren bewohnten Areale in der Ukr. SSR.

Die vorhandenen Angaben zeugen unzweifelhaft davon, dass die Fauna der Nagetiere sehr dynamisch ist; einige Arten vermindern, andere vergrössern, noch andere ändern ihre Areale. Im Zeitabschnitt von 50—75 Jahren haben in dieser Beziehung bedeutende Änderungen stattgefunden. Um diese Erscheinung zu studieren ist eine eingehende Kenntnis der Areale und Anzahl einzelner Arten nötig. Diese Arbeit ist eben ein Versuch unsere Kenntnisse über diese Areale zusammenzustellen. Wenn sich eine eingehende Erforschung der Areale, sowie in der Ukraine als in den übrigen Republiken der UdSSR weiter entwickeln wird, so kann man erwarten, dass bereits in den nächsten Jahren die Wege der Besiedlung einiger Arten, die Tempos dieser Prozesse usw. festgestellt sein werden.

Die neuen Angaben erlauben uns mit Bestimmtheit und nicht vermutungsweise verschiedene sehr wichtige ökonomische Fragen zu beantworten, wie z. B. Fragen über Pelzwerkbeschaffung, Schädlingsbekämpfung in der Landwirtschaft usw. Ohne detaillierte Erforschung der Nagetiere den Bezirken nach, sowie deren Quantität und Ökologie können unsere Antworten nur mutmasslich sein.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверин В. Г. Краткий обзор вредных и полезных млекопитающих Харьковской губ. 1915.
2. Аверин В. Г. Отчет о первой Всеукраинской выставке охоты и рыболовства 22—29 июля 1923 г. в Харькове. Охота и рыб. № 5—6. 1923.
3. Аверин В. Г. К истории прежнего распространения байбака. Бюл. о вред. с.-х. № 6. 1915. Харьков.
4. Аверин В. Г. Статти: О борьбе с сусликами. План и организация борьбы с сусликами в Изюмском и Кушанском уездах в 1914 году. Бюл. о вред. с.-х. № 2. 1914. Харьков.
5. Аверин В. Г. Данные о результатах борьбы с сусликами в Изюмском уезде в 1914 г. под руководством агронома т. Целямса. Бюл. о вред. с.-х. № 5. 1914.
6. Аверин В. Г. 1) Краткий обзор вредителей, наблюдаемых в 1914 году и возможность их появления в 1915 году. 2) Краткий обзор вредных и полезных млекопитающих Харьковской губ. Бюл. о вред. с. х. № 1 1915.
7. Аверин В. Г. Отчет о деятельности Энт. Бюро Харьк. губ. земства за 1912 г. Харьк. 1913.
8. Аверин В. Г. Отчет о деятельности Харьк. Энт. бюро Харьк. губ. земства за 1913 г. Харьк. 1914.
9. Аверин В. Г. О массовом размножении мышей в Харьковской губ. и мерах борьбы с ними. II. Материалы к изучению млекопитающих Харьк. губ. I. В. П. Бюл. о вред. с.-х. № 2. 1915.
10. Аверин В. Г. Захист рослин на Україні за останні роки за 1927—1928. Зах. рослин. Харьк. друк.
11. Аверин В. Г. Экскурсия на остров Чюрюк. Харьк. 1928.
12. Аверин В. Г. Вредные и полезные животные в с.-х. Харьков. 1911. № 3. Наша природа.
13. Аверин В. Г. О массовом размножении мышей в Харьковской губ. и мерах борьбы с ними. Бюл. № 2. 1915.
14. Аверин В. Г. Вредные и полезные животные в с.-х. Наша природа. № 3. 1911. Харьков.
15. Аверин В. Г. Нравы и образ жизни сусликов. 1912.
16. Аверин В. Г. Краткий очерк озера Ленина бывш. Змиевского уезда, Харьк. губ.
- 16а. Аверин В. Г. До кампанії боротьби з шкідниками у 1926 році. Харків 1926 р. Вид. Укр.
17. Алексеенко Н. А. Полевые мыши и борьба с ними. Сообщение № 2 Крымского СТАЗРА.
18. Аргиропуло А. И. Материалы по фауне грызунов средней Азии. Труды Зоол. Ин-та А. Н. СССР 1931 и 1932.
19. Аргиропуло А. И. Роды и виды хомяков (Cricetinae) Палеарктики. Тр. Зоол. Ин-та А. Н. СССР. 1932.
20. Аргиропуло А. И. Заметки по систематике домашней мыши (*M. musculus* L. Mammalia). Труды Зоол. Ин-та А. Н. СССР за 1932.
21. Аргиропуло А. И. Beiträge zur Kenntnis der Murinae — Zeitschrift für Säugetierkunde. 5. Band. Heft 5, 6, 22. 12. 1930.
22. Аргиропуло А. И. Определитель грызунов Уральской области. Сельхозиздат. Москва, Ленинград. 1931.
23. Аргиропуло А. И. Über zwei neue palaearktische Höhlmäuse.—Zeitschrift für Säugetierkunde, 8 Ud., Heft 3, 1933.
24. Аргиропуло А. И. Die Gattungen und Arten der Hamster (Cricetinae Murray, 1866) der Paläarkt. Z. für S. 8. Bd. 3. 30. 12. 1933.
25. Аргиропуло А. И. Notizen über Verbreitung und Systematik einiger Nager des Ural. Zool. Anzeiger. Bd. 87. Heft 1910—1930.
26. Браунер А. А. Гады Бессарабии. Труды О-ва Естест. и люб. ест. за 1906—1907 гг.

27. Браунер А. А. Об изменении фауны в Одесской губ. под влиянием педосева хле-
бов. Бюл. сек. защ. раст. Упр. Оп. делу Одесск. и Николаевск. губ. № 1. 1922.
28. Браунер А. А. Определитель охотничьих и промышленных зверей нашей фауны.
Л.-Москва. 1928.
29. Браунер А. А. 1888. Программа для исследования жизни сусликов. Изд. Херсонского
Губ. Земства.
30. Браунер А. А. Программа наблюдений над жизнью животных (преимущественно
с целью определить вредность и полезность данного вида). Издание Херсонского уездного
земства. 1898 г.
31. Браунер А. А. Об охране млекопитающих и птиц полезных для сельского хозяй-
ства. Сборник Херсонского земства. 1899.
32. Браунер А. А. О вредных и полезных животных Херсонской губ. Юг. 1899 г.
Январь.
33. Браунер А. А. Степная или курганчиковая мышь. Записки общества С.-Х. Южной
России. 1899 г.
34. Браунер А. А. О вредных и полезных животных Херсонской губ. Записки обще-
ства С.-Х. Южной России. 1899 г.
35. Браунер А. А. О млекопитающих Херсонской губ. Юг. 1900 г.
36. Браунер А. А. Млекопитающие южной России. Крысы, водящиеся в Одессе. Записки
Новорос. Общества Естественных Исследователей т. 30. 1900 г.
37. Браунер А. А. О вредных и полезных животных. Крапчатый суслик. Бессараб.
С.-Х. 1912 г.
38. Браунер А. А. Систематические зоогеографические заметки о тушканчиках, сером
суслике, байбаке и кроте. Записки Крым. О-ва Естественных Исследователей. 1913 т. 3.
39. Браунер А. А. Материалы для бесед о зимующих животных. Школьные экск.
и школьный музей. 1913. № 1.
40. Браунер А. А. О степных животных. Шк. экск. и шк. музей. 1913. № 1.
41. Браунер А. А. Степная или курганчиковая мышь. Шк. экск. и шк. музей № 4. 1913 г.
42. Браунер А. А. Млекопитающие Новороссии; лисица, волк, барсук, Шк. экск.
и шк. музей. № 1, 2, 8.
43. Браунер А. А. Млекопитающие Новороссии: Хорек, норка, выдра. Шк. экск.
и шк. музей. 1914. № 6—7.
44. Браунер А. А. О млекопитающих Бессарабской, Херсонской, Таврической губ.
Лисица. Записки Новорос. Общ. Ест. т. 40. в. 1.
45. Браунер А. А. О млекопитающих Крыма. Шк. экск. и шк. музей. 1915. № 8.
46. Браунер А. А. О млекопитающих, найденных в лесах южной России. ст. 1. Вы-
пуск 6. 1915.
47. Браунер А. А. Краткий обзор позвоночных южной России. Шк. экск. и шк. муз.
1916. № 4—5.
48. Браунер А. А. Программа наблюдений над жизнью млекопитающих, Шк. экск.
и шк. муз. 1917. Кн. 3.
49. Браунер А. А. Лекции по зоологии. I. Млекопитающие. Шк. экск. и Шк. муз.
1917. Кн. 6—7.
50. Браунер А. А. Краткий определитель мелких наземных млекопитающих. Одес-
стан. защиты раст. № 1. 1925.
51. Браунер А. А. Список млекопитающих Аскания-Нова. Сбор. стат. Зап. Чапли.
1928.
52. Браунер А. А. Заяц и лесные культуры. 1928.
53. Браунер А. А. О распространении тушканчика в степном Правобережьи. № 7—8.
Укр. мисл. і рибалка. 1928.
54. Браунер А. А. О необходимости систематического изучения фауны Украины. Укр.
мисл. та рибалка. 1928. № 5—6.
55. Браунер А. А. К вопросу о географической изменчивости у млекопитающих. При-
рода. № 1. 1929.
56. Браунер А. А. О степном хорьке. Укр. мисл. та рибалка. № 6. 1929.

57. Браунер А. А. Программа для изучения дичи степной Украины: Заяц. Укр. мисл.
та риб. № 8. 1929.
58. Браунер А. А. По приморским заповедникам. Укр. мисл. та рибалка. № 8. 1929.
59. Браунер А. А. По приморским песчаным заповедникам. Укр. мисл. та риб. № 10
по заповедникам № 9. 1929.
60. Браунер А. А. О распространении тушканчика в степной Украине. Укр. мисл. та
риб. № 10. 1929.
61. Браунер А. А. Указания для обследования фауны. Укр. мисл. та риб. № 10. 1929.
62. Браунер А. А. Поездка по долине р. Днестра от с. Граденица до с. Белявки.
Укр. мисл. та риб. № 1. 1930.
63. Браунер А. А. Очерки днестровской плавни. Укр. мисл. та риб. № 9—10. 1930.
64. Браунер А. А. Встановити на Молдавії заповідники Соц. Молд. 1932 р. 2 вересня.
65. Браунер А. А. Сельско-хозяйственная зоология. Одесса. 1923.
66. Більський Б. Про мишину напасть на Київщині. 1923—1925 рр. Листок бо-
ротьби з шкідн. Бюл. Київського СТАЗРО. ч. 6. 1926.
67. Більський Б. Поширення великого земляного зайця *Alactaga jaculus* на Право-
бережжі України. Труды Фіз.-мат. Від. УАН. т. XIII. Вид. 1. 36. Праць Зоомуз. УАН. № 7. 1929.
68. Бируля А. Заметка о лесной сове, найденной в Таврической губ. и очерки рас-
пространения видов сов в Европ. России. Ежегодн. Зоол. Муз. А. Н. том. XXI. 1916.
69. Бихнер Е. А. Млекопитающие. 1902. СПб.
70. Бобринський Н. А. Зоогеографія і еволюція. 1926.
71. Брем А. Жизнь животных. Млекопитающие. 1912.
- 71а. Брем А. Иллюстрированная жизнь животных. Т. I, Млекопитающие. 1875.
72. Богданов Е. А. Происхождение домашних животных. Москва. 1918.
73. Бобринский Н. А. Определитель охотничьих и промышленных зверей нашей
фауны. Изд. Книгосоюз. 1928. 2-е изд. 1930.
74. Боголюбский А. Н. Курс систематики позвоночных животных. Госиздат. 1926.
75. Башкиров И. и Григорьев Н. Раб. Волжско-Камск. Пром. Биол. Станц. вып. I.
Казань. 1931.
76. Барабаш-Никифоров I. I. Нарис фауни степової Наддністрянщини (колиш-
ньої Катеринославщини) Д. В. У. 1928.
77. Барабаш-Никифоров И. И. Охрана и изучение природы Украины (Екатерино-
славской губ.) 1924.
78. Барабаш-Никифоров И. И. К вопросу о расширении на запад ареала распро-
странения выхухолы (*Desmana moschata* L.). Днепрпетровск. 1929.
79. Вальх Б. С. К вопросу об ожидаемом нашествии мышей и меры к их уничтоже-
нию. Бюл. о вред. с.-х. Харьков. губ. земства. 1915.
80. Виноградов В. С. 1. Наблюдения над грызунами западной Сибири. 2. Краткий
определитель грызунов западной Сибири. Извест. Сиб. Энт. Бюро, под ред. Б. А. Пухова
и Бережкова № 3. Февраль. 1924. Огиз. Ленинград.
81. Виноградов В. С. Биологические наблюдения над крапчатым сусликом (*Spermophilus suslicus* Temm). Харьков. 1914.
82. Виноградов В. С. Нахождение в южной Росии рода *Pitymys*. Известия Стан.
Защ. раст. том III. 1921.
83. Виноградов В. С. и Оболенский С. И. Вредные насекомые и другие жи-
вотные в СССР в 1921—1924 гг. вып. 3. Грызуны. Изд. Гос. Инст. Опытн. Агрономии.
Ленинград. 1926.
84. Виноградов В. С. и Оболенский С. И. Вредн. нас. и друг. животные СССР
в 1925—1928 гг. вып. 5. Грызуны. 1930 г.
85. Виноградов В. С. и Оболенский С. И. Вредные и полезные в сельском
хозяйстве млекопитающие. Сельхозиздат. 1932.
86. Виноградов В. С. Млекопитающие СССР. Грызуны. 10. 1933 г.
87. Виноградов В. С. Материалы по динамике фауны мышевидных грызунов СССР, 1934.
88. Виноградов В. С. и Аргиропуло А. И. Материалы по фауне грызунов
Средней Азии. Ежегодник Зоол. Муз. А. Н. СССР. 1931.

89. Волянський Б. Замітки про звірів Керченського півострова (Крим). Збірн. прац. Зоомузею УАН. № 7. 1929.
90. Вернер М. О. Замітка про західноєвропейського ховраха (*Citellus citellus* L.) на Поділлі. Збірн. прац. Зоомузею УАН № 7. 1929.
- 91а. Великанов В. Л. Корисна діяльність вухатої сови в Ніжинській окрузі. Укр. мисл. та риб. 1930. № 5.
91. Висоцький І. Макрокліматичні схеми України. Мат. до кліматолог. України. Вид. Укрмет. 1922.
92. Висоцький І. Про зінське щеня (*Spalax* sp.) Кротовини. Зоол. журн. Укр. 1921.
93. Гавриленко Н. Опыт систематического каталога зверей Полтавщины. 1928.
94. Гуляй Г. И. Систематические признаки курганчиковой мыши. (*Mus musculus hortulanus* Nordm.) Изд. Извест. Сев. Кавк. краевой стан. защ. раст. № 5. 1930.
95. Галков В. П. Суслики и меры борьбы с ними. 1922 г.
96. Гроховский П. Ховрашки та як з ними боротися. 1930 г.
97. Галков В. П. Грызуны на Урале и борьба с ними. Огиз. 1932.
98. Горяинов А. А. Борьба с вредителями и болезнями с.-х. растений. 1931. Сельхозиздат.
99. Дубровин А. Защита плодовых деревьев от зайцев, крыс и мышей. 1914 г. СПб.
100. Дышлер. Обзор борьбы с мышевидными грызунами на Украине. Труд. 1-го Поволж. съезда по борьбе с вред. г. Астрахань. 1925 г.
101. Даньков А. Главнейшие вредители полеводства Тульской губ. Краткий обзор их жизни и простейшие меры борьбы. Изд. Тульск. Стан. Защ. раст. 1921.
102. Долошко А. Мислівська фауна на Уманщині. Укр. Мисл. та риб. № 4. 1931.
103. Журин С. Об одном из типов нор крапчатого суслика. Журн. Хозяйство. за 1912 г. № 8.
104. Жугин С. А. Грызуны, мыши, крысы и суслики — вредители хлебных растений и зерна и меры борьбы с ними. Киев. 1912 г.
105. Зубко Я. Матеріали до вивчення фауни ссавців Полтавщини.
106. Зверев М. Д. Биология сусликов Эверсмана и опыты по борьбе с ними отравляющими приманками. Томск. 1929.
107. Зверев М. Д. Обзор грызунов южных частей Минусинского и Каханского округов С.-Х. Сиб. Край. вып. 1. Новосибирск. 1926.
108. Зверев М. Д. Сибирские суслики и борьба с ними. Сибкрай. Изд. 1929.
109. Зверозомб-Зубовський Е. Боротьба з сусликами за допомогою сірчаного вуглецю. Київ. 1925.
110. Зверозомб-Зубовський Э. Опыт борьбы с сусликами в Звенигородском уезде Киевской губ. летом 1911.
- 110а. Зубаровський. Водяна криса і промисел її в УСРР.
111. Иверсен В. Э. Полная сельско-хозяйственная зоология. Позвоночные. Изд. С. Пет. 1899 г.
112. Кесслер К. Ф. Естественная история губ. Киевского Учебн. округа. Зоология. Киев. 1851 г.
113. Кесслер К. Ф. Отчет о путешествии по Днепру в 1844 г.
114. Кесслер К. Ф. Путеводитель с зоологической целью к северному берегу Черного моря и в Крым в 1858 г. Киев. 1860.
115. Калабухов Н. И. и Раевский В. В. Млекопитающие Донского округа Северо-Кавказского края. 1930.
116. Калабухов Н. И. и Раевский В. В. Методика изучения некоторых вопросов экологии мышевидных грызунов. 1933.
117. Калабухов Н. И. Летняя спячка сусликов (*Citellus pygmaeus* Pall., и *fulvus* Licht. т. 5, Труд. лабор. эксп. биолог. Моск. Зоопарка. 1929.
118. Калабухов Н. И. Кольцевание сусликов (*C. pygmaeus* Pall.) при изучении продолжительности их жизни в природе. (Из лаб. эксп. Н. И. И. Зоол. МГУ и чумного отд. Инст. Микроб. в Рост. на Дону).

119. Калабухов Н. И. Расселение сусликов (*C. pygmaeus* Pall.) как причина чумной эпизоотии. Из Зоол. отд. Сев. Кавк. Крайстазра. № 2. 1929.
120. Калабухов Н. И. Спячка сусликов (*Citellus guttatus*), том I. Труды Эксп. Биол. Лаб. Моск. Зоопарка.
121. Калабухов Н. И. Плотность заселения сусликами чумных районов Северо-Кавказского Края и возможности очистки от сусликов: Труд. по Защ. Раст. вып. 2. Серия IV.
122. Кашкаров Д. К. Определитель грызунов Туркестана. Ташкент. 1926.
123. Кришталь О. П. Нарис фауны дрібних звірів околиць м. Корсуня. Записки Природ.-техн. відділ. УАН. Вип. 1. 1932.
124. Карпов В. В. Полевки, их жизнь и борьба с ними. 1919.
125. Киселев. До акліматизації нутрії в низині Дніпра. Труд. Укр. Мисл. та Риб. № 4. 1931.
126. Капланов Л. Г. и Раевский В. В. Материалы к фауне млекопитающих центрально-промышленной области. Вып. 5. 1928.
127. Капланов Л. Г. Очерк современной фауны зверей Измайловского заповедника. 1928.
128. Казанский В. и Добровлянский В. Отчет о деятельности Киевской Станции по борьбе с вредителями растений за 1914 г. Киев. 1915.
129. Казанский В. и Добровлянский В. Тоже за 1913 г. Киев. 1914.
130. Казанский К. А. Советская экспед. по защите растений от вредителей с.-х. в Монголии. 1930.
131. Кащенко Н. Ф. Крысы и заместители их в Зап. Сиб. и Турке. ст. Ежегодн. Зоол. Муз. Акад. Наук Т. XVIII. 1912.
132. Кащенко Н. Ф. Определитель млекопитающих Томского Края. Томск. 1900.
133. Кириков С. К вопросу о распространении черного хомяка и количественном отношении его к обыкновенной форме. Зоол. Журн. т. XII, вып. 2. 1934.
134. Кришталь О. Нові матеріали до біології хом'ячка. Вісник природознавства 1—2. 1929.
135. Кулагин Н. М. К истории фауны Европ. России. Природа. № 7—3. 1921.
136. Кобельт В. Географическое распространение животных в холодном и умеренном поясах. Сев. полуш. СПб. 1903.
- 136а. Корнеев О. П. Чорний шур. Знання. 1935 р. № 5.
137. Ксенжопольский А. В. Обзор вредителей Волыни и отчет о деятельности Волынского Энтом. Бюро. за 1914.
138. Ксенжопольский А. В. Волыньские вредители по данным бывшей прод. комиссии (1880—1897 годов). Жит. 1914.
139. Ксенжопольский А. В. Результаты научной поездки по Волыни в 1912 году Жит. 1913.
140. Ксенжопольский А. В. Мышиная напасть на Волыни в 1913—1914 годах. Жит. 1915.
141. Крижов П. Масове розмноження мишей у 1933 р. в Київській області. Збірн. прац. Зоомуз. УАН. № 13. 1934.
142. Крижов П. Грызуны та деякі інші ссавці АМСРР. Праці Молдав. компл. эксп. УАН за 1934 р. (рукопис).
143. Лавренко Е. Нарис рослинності України. Розділ в книжці Міхова Г. Грунти України. 1930.
144. Лаптев М. К. Определитель млекопитающих Средн. Азии. 1929. Ташкент.
145. Лаптев М. К. Определитель млекопитающих Центр. Азии. Ташкент. 1928.
146. Лаптев М. К. Учет фауны позвоночных методом маршрутного подсчета (метод площадей видов). Ташкент. 1930.
147. Лебедів О. Як мишей та ховрашків збутися. ДВУ. 1925.
148. Лебедев Ф. Н. Суслики и другие грызуны. 1923. Самара.
149. Литвиненко П. Деякі дані про поширення бабаків (*Marmota bobak* Müllег) у степах Старобільської округи. Харків. 1928.
150. Личков Б. Л. Естественно-исторические районы Украины. 1924.
151. Мартино В. Суслики, водящиеся в Европ. России. Любители Природ. 1915. № 7.

152. Мартин В. Серый суслик (материалы по систематике и биологии вида). Изд. Москва. С. Х. Ин-та.
153. Мамаев К. А. Мыши и борьба с ними. Красноярск. 1928.
154. Мережковский С. С. Результаты массового применения культур баншалы Данича для истребления крыс. Петрог. 1923.
155. Мигулин А. А. Млекопитающие Харьковской губ. 1917.
156. Мигулин А. А. Бабак (*Marmota bobak Müller*) его современное и прошлое распространение на Украине. Укр. Мисл. та Риб. № 5—6. 1928.
157. Мигулин О. Шкідні та корисні звірі України. 1927.
158. Мигулин О. Визначник звірів України. ДЗУ. 1929.
159. Мигулин А. А. Сонні, слепиши, мышевки, тушканчики и зайцы северовосточной Украины. Збірн. у справі вибавлення шкідників за 1927—1928 рр. Харків. 1928.
160. Мигулин О. Сліпунець і де він водиться на Україні. Укр. Мисл. та Риб. № 11—12. 1928.
161. Мигулин А. А. Зоогеографическое районирование Украины на основании рас пространения млекопитающих. Укр. Мисл. та Риб. № 2—3. 1929.
162. Мигулин А. А. О зверях Херсонского округа. Укр. Мисл. та Риб. № 4. 1929.
163. Мигулин А. А. Мыши Северо-Восточной Украины. Труды Харьк. О-ва. Испыт. природы при Укрглавнауке том. 50. вып. 2. 1927.
164. Мигулин А. А. Крапчатый суслик Украины. Труд. Харьк. Об-ва Испыт. Природы при Укрглавнауке т. 50. вып. 2. 1927.
165. Мигулин А. А. О хомяках Украины. Укр. Мисл. та Риб. № 10. 1928.
166. Мигулин А. А. Млекопитающие Харьковской губ. Природа и охота на Укр. № 1—2. 1929. Изд. ВУСОР.
167. Мигулин А. А. Обзор грызунов Украины. Зах. Рос. 1928.
168. Милютин М. Г. Материалы до фауны (*Mammalia*) Днепропетровської округи. Укр. Мисл. та Риб. 1931.
169. Милютин М. Г. Материалы до фауны (*Mammalia*) Днепропетровської округи. Труд. Харк. Т-ва Дослідн. Природи. т. 55. 1930.
170. Милютин Н. Г. К вопросу о строении нор серого суслика. Захист. Рос. Харк. 1926.
- 170а. Miller. G. S. Catalogue of the Mammals of Western Europe. 1912.
171. Николаевский Л. А. *Microtus arvalis caucasicus*. Вестник Шанявцев № 1. 1918.
172. Никольский А. М. Позвоночные Крыма. Приложение к 68 т. Записок Акад. Наук. 1891.
173. Никольский А. М. Земля и мир животных (География животных. Брокгауз и Ефрон. СПб. 1911).
- 173а. Nordmann. Observations sur la faune pontique. Voyage dans la Russie Meridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie de M. Anatole de Demidoff. T. III. Paris. 1840.
174. Оболенский С. И. Суслики в Белоруссии. Заметка о распространении и систематических особенностях крапчатого суслика (*S. suslica Güld.*). Труд. Станц. по борьбе с вред. при Н.-Ин-те С. Х. и Лесного Хоз. Т. II. вып. 9. 1927. Минск.
175. Оболенский С. И. Руководство к определению сусликов Палеарктики. Изд. Защ. Раст. от Вред. Ленинград. 1927.
176. Оболенский С. И. Крысы и мыши. Госиздат. 1926.
177. Оболенский С. И. Современное знание о сусликах СССР. Труды по Защ. Раст. т. IV. вып. 1.
178. Оболенский С. И. План изучения наземных позвоночных в СССР организациями по защите растений. т. IV. Вып. 1. Труд. по Защ. Раст.
179. Очаповский Л. Суслики. Изд. Вятского Т-ва. 1911.
180. Огнев С. И. Млекопитающие Московской губ. т. 1. ч. 1. Москва. 1913.
181. Огнев С. И. Млекопитающие Таврической губ. преимущественно Крымского полуострова. ч. 1. Грызуны. Зап. Крымск. О-ва. Ест. Исп. Природы. т. V. 1915.
182. Огнев С. И. Грызуны Северного Кавказа. 1924.
183. Огнев С. И. и Воробьев К. А. Фауна позвоночных Воронежской губ. Изд. Новая Деревня. 1934. Москва.

184. Огнев С. И. Млекопитающие Таврической губ. преимущественно Крымского полуострова. ч. 1. Грызуны. 1916.
185. Огнев С. И. Новый вид полевки из Кавказа.
186. Переверзев В. В. К вопросу о систематическом положении Харьковских лесных мышей. Бюл. о вред. с.-х. № 3. 1915. Харьков.
187. Пачоский И. Объяснительный каталог. Ест. Истор. Музея Херсонск. губ. земства. Херсон. 1906.
188. Підоплічка І. Г. Дешо про хомяків (*Cricetus cricetus*) Бюл. Київ. СТАЗРА. 1925.
189. Підоплічка І. Г. Дешо з осінніх спостережень 1924 р. над норцями та мишами на Голіні. Листок боротьби з шкідн. Бюл. Київ. СТАЗРО. 1925. ч. 3.
190. Підоплічка І. Г. Дрібні мамологічні замітки. Бюл. Київ. СТАЗРО. 1925. ч. 3.
191. Підоплічка І. Г. До біології хомяка (*Cricetus cricetus* L.) Вісник Природ. № 1. 1928.
192. Підоплічка І. Г. Нові відомості про розповсюдження на Україні деяких звірів. Труд. Ф.-М. Від. УАН т. IV. вип. 2. 1926. (Збірн. праць Зоомуз. УАН № 1).
193. Підоплічка І. Г. До поширення деяких західноєвроп. ссавців на Україні. Мамологічні замітки. Тр. Ф. М. Від. УАН. т. УП. вип. 1. Збірн. праць Зоомуз. УАН. № 3. 1927.
- 193а. Підоплічка І. Г. Хомячки виду *C. cricetus* Pall. Збірн. Праць Зоол. Муз. УАН. 1928. № 5.
194. Підоплічка І. Г. Огляд поширення род. *Neopus* на Україні. Мамологічні замітки. II. Труды Ф.-М. Від. УАН. № 7.
- 194а. Підоплічка І. Г. Аналіза погадок за 1929—1935 р. (рукопис).
- 194б. Підоплічка І. Г. До вивчення вимірних і реліктових гризунів лісостепу та полісся. Вид. УАН. 1930 р.
195. Підоплічка І. Г. Нарис фауни дрібних звірів Київської округи. Укр. Мисл. та Риб. № 8. 1929.
- 195а. Підоплічка І. Г. Нарис фауни Корост. округи. № 4. 1930.
196. Підоплічка І. Г. Нові знахідки деяких звірят. Укр. Мисл. та Риб. № 11—12. 1928.
197. Підоплічка І. Г. Ще про земляних зайців на Правобережжі Рад. Мисл. та Риб. № 8. 1928.
198. Підоплічка І. Г. Очерк фауны вредных грызунов окрестностей Первомайской селекц. стан. Итоги Раб. стан. за 1926—1928. Вып. 2.
- ✓ 199. Підоплічка І. Г. Шкідні гризуни Правобережного лісостепу та значення окремих груп в с.-г. Вид.—Київ. Кр. С.-Г. Дос. в. Стан. 1930.
200. Підоплічка І. Г. Про заміщування темною норницею (*Microtus agrestis*) сибірської (*Microtus oeconomus*). Труд. Природ. техн. Відділу УАН. № 14. 1931.
201. Підоплічка І. Г. Аналіз погадок за 1925—1929 рр. Материалы до порайонованого вивчення дрібних звірів та птахів, що ними живляться. Вып. 1. 1932.
- ✓ 202. Підоплічка І. Г. Исследование фауны млекопитающих по погадам птиц. Збірник Захист. Рос. за 1927—1928. № 3—4.
- 202а. Підоплічка І. Г. Нові знахідки деяких звірят. Укр. Мисл. та Риб. № 11—12. 1928 р.
203. Похилко Н. О. Готуймося до ловлі ховрахів Укр. Мисл. та Риб. № 4. 1931.
204. Родионов З. С. Биология общественной полевки. 1924.
205. Россиков К. Н. Мышиная папасть и естественные причины ее внезапного прекращения. Землед. Газета за 1916 г.
206. Россиков К. Н. Полевые мыши и меры борьбы с ними. 1917.
207. Россиков К. Н. Полевые мыши и борьба с ними. С.-хоз. монография. Труд. Бюро по Энтом. т. V. и т. XI. № 4. 1914. СПб.
208. Россиков К. Н. Мышиная папасть в 1914 году в Европ. и Азиат. России. Харьков. 1915.
209. Россиков К. Н. Полевые мыши в России в 1914 году. Ежегод. Департам. Землед. за 1914.
210. Россиков К. Н. Мышиная папасть и главнейшие ее виновники. Петроград. 1915.

211. Россиков К. П. Мыши и мышевидные грызуны наиболее важные в хоз. отношении. т. 311. № 3. 1908.
- 211а. Рудинський Й. До біології української підземної польовки (рукопис).
212. Сомов Н. Н. Орнитологическая фауна Харьковской губ. Харьков. 1897.
213. Сатуниин К. А. Млекопитающие Европ. России и Кавказа. Прилож. к Природе и охоте. 1905.
214. Свириденко П. А. Массовое размножение грызунов на Востоке России и меры борьбы с ними. Ростов на Дону. 1923.
- 214а. Свириденко П. А. О массовом размн. и гибели мышей. 1924.
215. Стангенберг Е. П. Линка соньки-полчка. Лаб. Зоол. Позв. І.М.Г.У.
216. Сыригин И. И. Исчезновение двух степных грызунов сурка и слепца в Пензенской губ. Москва. 1915.
- 216а. Селезнев М. Г. Мат. до вивч. фауни дрібн. звірів Харкова та його околиць.
217. Семенов Н. М. К биологии степной пеструшки (*Lagurus lagurus*) и к опытам борьбы с ними.
218. Очаповский Л. Суслик. Биологический очерк. 1928.
219. Скороход В. Заметки про фауну Волини. Записки Волинского И-та Нар. Освіти ім. Франка. Кн. 2. Рік 1926—27. Житомир. 1928.
220. Туров С. Новые данные о распространении Прометеевой мыши. Том III. Владикавказ. 1926.
221. Формозов А. Н. Наблюдения над сонями (*Myoxidae*) Нижегородской губ. Ежегодник З. М. А. Н. СССР. 1926.
222. Формозов А. Н. О пустынном элементе в фауне южной части Восточной Европы З. М. III. 1928.
223. Фенюк Б. К. К биологии тушканчиков. Вып. II. Мат. к позн. фауны Нижн. Поволж. Саратов. 1928.
224. Флеров К. К. Наблюдения над образом жизни водяной крысы (*Arvicola terrestris* L.) Изд. Москва.
225. Флеров К. К. О фауне млекопитающих Карадага (Крым). Ежегодн. Зоол. Муз. Акад. Наук. СССР. 1929.
226. Фалькенштейн Б. Ю. Учет численности наземных позвоночных и контроль ее динамики в интересах мероприятий по защите растений. Ленинград. 1932 (На правах рукописи).
227. Фалькенштейн Б. Мышевидные грызуны в СССР в 1932—1933 гг. Сборник ВИЗРА. 1933. № 7.
228. Фалькенштейн Б. Ю. Обзор вредных грызунов и мероприятий по борьбе с ними за 1932 год. Ленинград. 1932.
229. Фалькенштейн Б. Ю. Обзор вредных грызунов и мероприятий по борьбе с ними за 1933 г. Ленинград. 1933.
230. Хоменко И. Историческая фауна с. Тараклии (Бендерского уезда). Кишинев. 1914.
231. Храневич В. Минуле фауни Поділля. Вінниця. 1926.
232. Храневич В. Ссавці Поділля. 1925.
233. Храневич В. Нарис фауни Поділля. 1925.
- 233а. (238) Храневич В. До характеристики шкідливої ентомофауни польових культур Кам'янецьчини 1928 р. с. 19.
234. Чернай А. Фауна Харьковской губ. и прилежащих к ней мест. Вып. II. 1853.
235. Шнитников В. Н. Постановка работы по изучению экологии млекопитающих. Краеведение. № 4. 1929.
- 235а. Шнитников В. Н. Наши млекопитающие. Определитель.
236. Шарлемань М. В. Краткий определитель мышей и полевков южной полосы Европ. России. Харьков. 1915.
237. Шарлемань М. В. Звірі України. Київ. 1921.
238. Шарлемань М. В. Зоогеографічні райони України. Вид. УАН. Київ. 1926.
239. Шарлемань Н. В. Новый для фауны бассейна Днепра зверь — выхухоль. Укр. Охот. и Риб. № 6. 1925.
240. Шарлемань М. В. Бобр (*Castor fiber* L.) минувшего и нашего часу. Зоол. Журн. України. Київ. 1921. част. 1.
241. Шарлемань Э. Дополнение к списку млекопитающих окр. Киева. Материалы к познанию фауны Ю.-З. России. № 2. 1917. Изд. Орнит. О-ва. им. Кесслера.
242. Шарлемань Э. К вопросу о распространении сонь. Материалы к познанию фауны Ю.-З. России. № 2. 1917.
243. Шарлемань Э. За тушканчиками. Шк. экск. и Шк. муз. № 5. 1915.
244. Шарлемань Э. Млекопитающие окрестностей Киева. Материалы к позн. фауны Ю.-З. России. т. I. 1915.
245. Шарлемань М. До фауни Переяславщини. Зб. Природ. секц. Наук. Т-ва в Києві Кн. 4. 1918—1919.
246. Шарлемань Н. В. Новые для Киевской губ. виды грызунов. Бюл. о вред. с.-х. № 1. Харьков. 1915.
247. Шарлемань Н. Материалы о бобре. Бюл. Харк. О. Л. П. 1917. № 2—3.
248. Шарлемань М. До питань про розповсюдження бобра на Україні. Вісті природ. секц. 1918.
249. Шарлемань Н. Бобры на речках Визне и Ирше в Малинском округе. Киевск. губ. Вид. Охота и рыболовство. № 3—4. 1923.
250. Шарлемань Н. В. Новые данные о бобрах. Природа и охота на Украине. 1. 1924.
251. Шарлемань Н. В. Новые данные о бобре. Укр. Мис. та Риб. № 6. 1927.
252. Шарлемань М. Бобр на Полтавщині. Укр. Мис. та Риб. № 9. 1928.
253. Шарлемань М. В. Матеріали до фауни ссавців (*Mammalia*) Київського району. Ч. I. Ссавці заповідника Конча-Заспа. Вид. Збірн. Праць Зоомуз. УАН. № 12. 1933.
254. Шарлемань Н. В. Бобр на Украине. Природа. 1933. № 8—9.
255. Шарлемань М. В. Матеріали до фауни звірів Чернігівського Полісся (Рукопис зданий до друку).
256. Шарлемань Н. В. Предварительные сведения о млекопитающих Черниговской области. Изд. Зоол. Журн. Москва. 1934. (В печати).
257. Шарлемань Н. Массовое размножение полевков и мышей в Киевской губ. Бюл. о вред. с.-х. № 6. 1914.
258. Шарлемань Н. О массовом размножении полевков и о борьбе с ними. Изд. Хозяйство. 48—49. 1914.
259. Шарлемань Н. К вопросу о массовом размножении полевков. Изд. Хозяйство. № 45—46. 1915.
- 259а. Шарлемань. Краткий определитель мышей и полевков южной полосы Европ. России. Бюлет. о вредит. с.-х. и мер борьбы с ними. № 2. 1915.
260. Шарлемань Н. В ожидании нового массового размножения мышей. Изд. Киевского Зем. Газета. 1917.
261. Шарлемань М. В. Про бобра в зв'язку з перспективами розвитку бобрового господарства. Журнал Біологічного циклу. Вид. УАН № 2 (6). 1933.
262. Шарлемань М. В. До фауни Черниговщини. 1919.
263. Щербина М. Замітки про деяких звірів Волині. Природа и охота на Украине. Харьков. Изд. ВУСОР.
264. Шепе А. К. До біології (*Alactaga jaculus* Pall.) як шкідника на плантаціях (*Scorzonera tausaghyz* L. p. ch. et Boss.) на Україні. Зб. Праць Зоомузею УАН. № 13. 1934.